

Novemberi töprengés

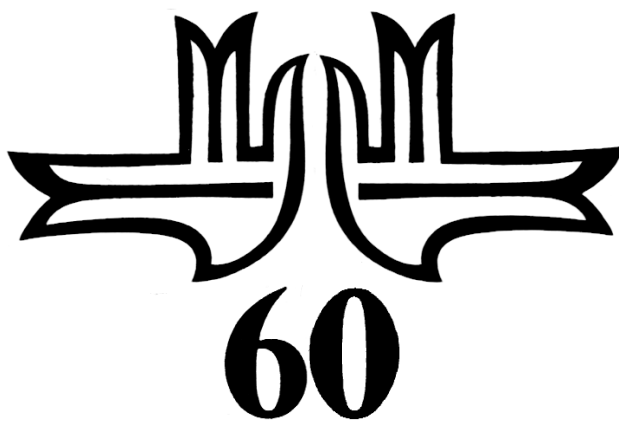
Ismét közeledünk egy év végéhez, a gyorsmérleg majdhogynem kötelező lenne. Az már csak véletlen egybeesés, hogy betöltöttük a 60. életévünket, köszönjük, jól vagyunk. Kicsit családiasabban, szűkebb baráti körben ünnepeltünk, mint akár az 50., akár az 55. születésnapunkat, de a kor amúgy sem érdem, inkább tény, amivel tetszik, nem tetszik, számolni kell. Meg aztán hozzá kell szoknunk, hogy az egyesült Európában sem minden fenéki tejfel. Legalább is a Lajtától errefelé. El-elfelejtkezünk a jó öreg Marxról – pedig mennyit sulykolták belénk évtizedeken keresztül. Ha hinni lehet az elemzőknek, a múlt századi harmadik-negyedik évtized fordulóján kirobbant világválsághoz mérhető az, ami átgyűrűzött a vén kontinensre, a szomszédban már dörömböl, nem pedig dübörög, mint a gazdaság háryjánoséknál. A nemzetközi banktőke túl mohó, kapzsi volt, s a felfújt buboréknak olyan a természete, hogy előbb-utóbb kipukkan.

A szocialistának nevezett világelfordítókat megsegyenítő módon államosítanak az óceán mindkét partján, hogy a teljes csődöt elkerüljék. Abban reménykedhetünk, hogy az egyedül üdvözítőnek kikiáltott piacgazdaság világválságának csak a széle gyűrűzik be hozzánk, félfeudális körülményeken edzett túlélési ösztönünk most sem fog cserben hagyni. A szálakat összekuszálni segíthet az idei két választás, az egyiken szerencsésen túl vagyunk, a másik még előttünk. Csoda-e, ha ilyen körülmények között van, amire jut idő, pénz, van amire nem?

Évkezdeskor még nagyon reménykedtünk abban, hogy a minket mostohaként kezelő Művelődési és Egyházügyi Minisztérium legalább nem gördít akadályokat végleges elszakadásunk elé. Ám úgy látszik, a bürokrácia útvesztőiben Isten malmait lassan őrölnék, nem elegendő idő az esztendő egy elbocsátó szép határozat meghozatalához. Szerencsére a Kolozs megyei önkormányzat meghosszabbította december végéig átvételi szándékát, támogató készségét. Ez legalább egy kis reményt ébreszt bennünk, hogy talán januártól egyenesbe kerülünk, önálló gazdálkodású közintézményként a megyei költségvetés támogatásával szilárdabbá válik a talaj lábunk alatt, nem fogunk egyik hónapról a másikra élni, állandóan kiszolgáltatva a pályázatok esetlegességeinek.

Egyelőre nem futotta népszerűsítő körútra, kiállításokkal egybekötött találkozókra az olvasókkal. Talán majd jövőre. Minden esetre, mintha mi sem történt volna, készülünk a jövő évi jelesebb évfordulókra: Kazinczy Ferenc születésének 250., Benedek Elek születésének 150., halálának 80., Szentimrei Jenő halálának 50. – hogy hirtelen csak hármat említsünk a kerekettek közül. S ha sikerül rá támogatást szerezni, akkor végigjárjuk mind az Erdélyi levelek közel kétszáz esztendő útját Érszemjéntől Lugosig, mind a székely írók valamivel fiatalabb, alig nyolcvan évvel ezelőtti körútjait nemcsak szűkebb pátriájukban, hanem a Szilágyságban vagy az Alföldön is. Legrosszabb esetben a világhálóra visszavonulva próbáljuk tartani a hitet, mint tették fiatalabb pályatársaink, A Hét vagy a Filmtett.

A Kazinczy évfordulóhoz eligazítóként nyári ösz-

szevont számunkban sikerült közzé tenni az Erdélyi leveleket, az író 1816-os erdélyi úti élményeinek irodalmi formába öltöztetett naplóféléjét, amely ma is érdekes és tanulságos olvasmány, igazán kár, hogy a közel félszáz évvel ezelőtt megjelent kiherélt változata hatni nem tudott, pedig már a közérdeklődés Erdély felé elindult, különösen a honismereti jellegű kiadványok, újabb és régebbi könyvek népszerűsége nőttön-nőtt. Ezért is szeretnők jövő évi összevont számunkban újra közzé tenni majd Benedek Elek meghatóan szívhez szóló, szintén elfelejtett emlékiratát, az Édes anyaföldemet, amely a Kisbaconba való végleges hazatéréséig foglalja össze emlékeit, életeinek tanulságait, útkereséseit. Hisszük, hogy az ilyen jellegű írásokkal, a szülőföldhöz való ragaszkodás, a tevékeny hazaszeretet példáinak felmutatásával tudja a Művelődés segíteni olvasóit eligazodni a világméretű egységesülő folyamatokban, a saját kis-táj, a szűkebb régió biztonságát sugalló cövekeit jelentik, jelenthetik. Ezért is örvendtünk a dolgos hétköznapi eseményeit tükröző írások mellett Sas Péter művelődéstörténeti munkatársunk kétrészes írásának az ezeréves Erdélyi Egyházmegyeről, vagy az irodalomtörténész és művelődésszervező temesvári Szekernyés János Kós Károly és a meg nem valósult, de számontartásra mindenképpen érdemes alvinci református templomtervét bemutató ismeretlen levele közlésének. Ez utóbbinak időszerűségét adja az is, hogy jövő hónapban lesz Erdély mindenese, Kós Károly születésének 125. évfordulója, aki a Bega parti városban látta meg a napvilágot. Muzsnay Árpád pedig a Dsida évforduló kapcsán (70 éve halt meg) a költő Szatmárnémetihez kapcsolódó emlékeinek számbavétele mellett röviden összefoglalja a közelmúlt irodalmi és történelmi emlékelhagyásait, sok személyes emlékekkel fűszerezve, hiszen újságíróként, művelődésszervezőként, de még inkább az EMKE területi elnökeként a munka dandárját is ő maga végezte.

Külön öröm az nekünk, hogy a derékhadhoz tartozó szerzőkön kívül Vadrózsa és Múhely rovatunkban nem először fiatalok, egyetemista és középiskolás diákok dolgozatait közölhetjük, akik Keszeg Vilmos és Dvoracsek Ágoston irányítása alatt bontogatják szárnyaikat.

A Temesvári Egyházmegye nagyprépostjának ünnepe

Msgr. Tury László nagyprépost 80 éves

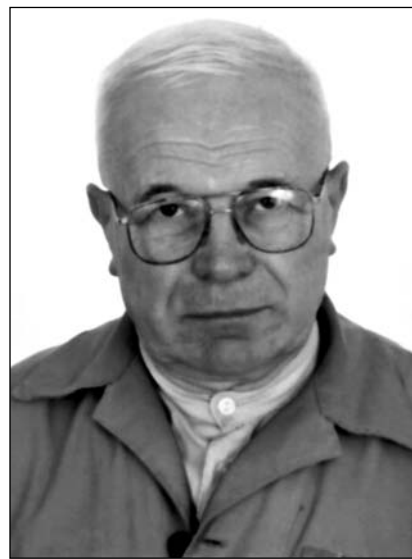
Msgr. Tury László, Temesvár-újiskodai plébános és nagyprépost 2008. május 7-én ünnepelte 80. születésnapját. Igen szép kor ez, ha figyelembe vesszük, hogy Ft. Petla Franz és dr. Csátary Miklós mellett ő az a lelkipásztor egyházmegyénkben, aki ilyen hosszú élet- és egyházi pályát mondhat magáénak.

Nem volt könnyű élete. 1928-ban született a bánsági Dézsánfalván, egy olyan településen, ahol rajta kívül Ft. Kóbor György látta meg a napvilágot, és ahol a többségben levő magyarokon kívül még szerb, román és német nemzetiségűek laktak. Tavaly látogatóban jártunk Tury László szülőfalujában, ahol szülőházán kívül még láthattuk, bár elég leromlott állapotban, azt az épületet, ahol a neves tanítómester, Lengyel Ferenc oktatta, nevelte az akkori kisdiákokat. Tury László életútja később innen Temesvárra vezetett, ahol a Piarista Liceum diákja lett. Nagyszülei, szülei a falu jómódú gazdái közé tartoztak, ezért megengedhették, hogy egyetlen fiúk, unokájuk a városban tanuljon. Szorgalmas, jó diák volt, aki igyekezett minden ismeretet, tudást magába szívni, hogy a későbbiek során azt kamatoztathassa. Hisz ott, a Piarista Liceumban megszületett a döntés, hogy belőle is piarista tanár lesz. Mert tanítani, oktatni, nevelni szeretett volna. 1947-ben érettségizett (egy évvel az egyházi iskolák államcsúszása előtt, tavaly volt a 60 éves érettségi találkozója, amelyet méltó módon ünnepeltek meg Temesváron a még életben, jó egészségben levő osztály- és iskolatársakkal együtt). Érettségi után a teológia következett, amelyet már többé-kevésbé illegálisan végzett, hisz az 1948-as Dekrétum betiltotta az itteni teológia működését is. Évekig a Szalvatoriánus Rendházban tanultak, vele együtt mindazok, akik szívük, hitük szerint a vallás és az egyház berkeibe akartak lépni, így szolgálva népüket, nemzetüket, híveiket. Az új rendszer en-

nek az elképzelésnek is véget akart vetni. Elkezdtek országszerte a jómódú földműveseket, az ún. kulákokat a Bărăganba deportálni. A fiatal teológus úgy érezte, nem hagyhatja egyedül elvitetni családját, nagyszüleivel és szüleivel tartott a deportálásba. Ezt az időszakot külön nem kell ecsetelni, hisz már olyan sokan és sokat írtak róla. A Bánságból érkező családokat a végtelen román alföld fogadta, ahol csak a földre hajthatták le fejüket álmra estésként. Előbb az éjszakai hideg miatt a földbe vájtak maguknak szállást, később vályogtéglákat készítettek, házakat építettek maguknak és családjuknak. Ezek voltak az első települések ezeken a kietlen tájakon (a többórnyi távolságban levő őshonos települések mellett). A bánságiak itt is megállták helyüket, szorgalmuk, rendszeretük, munkabíráskuk révén, és új életet teremtettek maguknak a semmiből. Innen ment később a fiatal Tury László a gyulafehérvári teológiára, hogy tanulmányait befejezze, hogy papja, lelkipásztora és támasza legyen népének.

Eddigi egyházi pályáján volt káplán, plébános, kerületi esperes, kanonok, pápai prelátus és legvégül nagyprépost (a kanonokok testületének vezetője). Mindenhol igyekezett megfelelni a reábiró feladatoknak, tennivalóknak. Érdekességgént említjük meg, hogy Arad megyei ténykedése során motorbiciklivel járta be az egymástól bizonyos távolságokra fekvő filiákat, később még Temesváron is fel-feltűnt védő szemüveggel és a jellegzetes motoros szerelésben. Később autót vásárolt és azzal szítt a város és plébániája egy-egy rendezvényére.

Papokat nevelt egyházmegyéjének, és lehetősége volt látni, hogy megállják helyüket, hogy az Úrnak igazi, hű szolgálói lettek. Templomépítő és -javító lelkipásztor, idén ünnepi a porgányi templom felépítésének 40. évfordulóját (reméljük erre ünnepi kezek között fognak megemlékez-

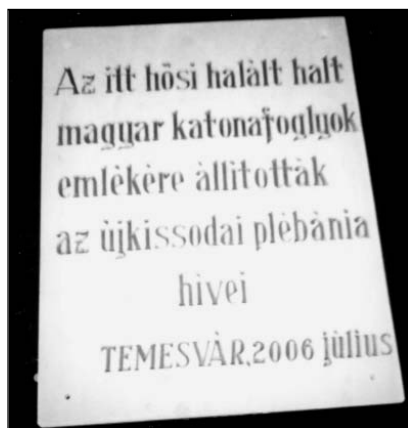
Tury László nagyprépost

ni az ottani hívek). Templomjavító lelkipásztor, akinek idején, jelenlegi szolgálati helyén, Újkissodán, mindhárom templomot, az újiskodait, a bessenyetelepet és az ókissodai templomot is megjavították. Nemrég újította fel az újiskodai plébánia épületét, hogy az jó körülményeket biztosítson az itt szolgálatot végző lelkipásztornak. Emléktáblákat készíttetett és megjelölte vele plébániája, kápolnája, templomának és kerületének neves évfordulóit, eseményeit. Nem feledkezett meg híveiről sem, különösen gondját viseli a beteg és az idős embereknek, akiknek állandó jelleggel viszi el a vigasz, a remény és a hit szavait. A szalvatoriánus atyák segítségével havonta, élelem csomagokat visz az anyagi gondokkal küzdő hívek családjainak. Három nyelven miséz, és még ma is, betegsége ellenére szálfagyenyesen és példamutatóan tesz eleget feladatainak, erkölcsi és hitbeli kötelességének.

*

– Nagyprépost úr, tudomásom szerint nemrég is tett valami emlékeztetést híveivel ezért a negyeddért, amelyben szolgált. Tulajdonképpen miről van szó?

– Hogy ezt elmagyarázzam, igen távolról kell kezdenem a történetet. Már idehelyezésemkor értesültem, hogy a plébániámhoz tartozó temetőben van egy tömegsír, ahol fogságba esett, majd elhunyt magyar katonák vannak eltemetve. Ezek a katonák a II. világháború befejezése előtt kerül-

Az Aradi úti temetőben felállított emléktábla

tek fogságba és ide, Temesvárra, az Aradi úton levő lágerbe hozták őket. Régi temesváriak legendákat mesélhetnek ezekről az időről, eseményekről és katonákról, akiknek az itteni magyar asszonyok ebédet főztek, és a láger kerítésén át adták be a kiegészített, legyengült és sokszor beteg embereknek. A táborban később kitört a tifusz, és más betegségek is tartottak a katonák között. Egy részüket az újkissodai magyar iskolában berendezett elfekvőben helyezték el, akik közül csak igen

kevesen gyógyultak meg. A halottakat aztán tömegsírba temették el. Így kerültek ezek a holttestek ide, az újkissodai temetőbe. Sokat gondolkoztam azon, hogy hogyan is emlékezhetnénk meg ezekről az emberekről, akik közül sokukat családjuk évtizedekig visszavárt, de ők itt, közös sírban alusszák az igazak álmát. Szóltam a tömegsírról az RMDSZ-nek és Radó úrnak is, akinek az Aradi úton, a láger helyét megjelölő emlékművet sikerült megvalósítania. De mivelhogy mindig a pénz előteremtésén buknak meg ezek a dolgok, végül is kézbe vettem és a híveimmel megbeszéltem, hogy mit is tehetnénk ez ügyben. Velük közösen megegyeztünk, hogy egy márvány emléktáblát állítunk fel a kb. másfélszáz itt eltemetett katonának. Hogy ne menjenek teljesen feledésbe. Ezek névsora ki is van függesztve a kápolna falán. Ide, a kápolnába, a lista alá helyeztük el a márványtáblát, amelyet Andrassy Sándor kőfaragó mérnökkel készítettünk el. A táblán megemlékező szöveg áll magyarul. Így most már úgy érzem, hogy a magunk szerény módján megadtuk a tiszteletet ezeknek a fogságban elhunyt embereknek.

– Hogyan zajlott le az emléktábla-avatás?

– Csendben, nagy felhajtás és reklám nélkül végeztük el ezt az avatást, csak az újkissodai hívek jelenlétében. A tábla beszentelését én végeztem és imádságot is mondtunk ezen katonák lelki üdvösségeért. Nem volt lehetőségünk, hogy az 1944/45-ben elhunyt katonák leszármazottait értesítsük, hisz ez titáni munka lett volna. Azt azonban elvárjuk tőlük, hogy ha Temesváron járnak, keressék fel az újkissodai temetőt és annak kápolnáját, hogy egy imát mondjanak elhunyt hozzátartozóik sírja és emléktáblája előtt... Mi ezt erkölcsi kötelességünknek tekintettük, hisz nemzetünk fiáról van szó, akiket annak idején bekenyszerítettek egy háborúba. Ezek a katonák megérdemlik – mint minden ember –, hogy méltó végtiszteltben részesüljenek itt a földön és imádságot mondjanak sírjuk felett az emberek.

– Köszönjük a beszélgetést. 80. születésnapja alkalmából, ha megkésve is, de erőt, egészséget, mély hitet, sok örömet, sikert és elégtételt kívánunk.

BOÉR JENŐ

15 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

15 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Egy civil szervezet életében ez már komoly időszaknak számít, amely mérleg készítéséhez kötelez. Így dióhéjban ismertetni szeretnénk egyesületünk legfontosabb tevékenységeit.

Már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Még abban az évben egy tervet állítottam össze, helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítése és ápolása érdekében.

Egyesületünket 1993-ban alapítottuk meg 12 alapító taggal. 2006-ig a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület egésze alatt működött, mint Bizottság, egyesületi státuszban. 2007. március 13-án lett a bíróságon bejegyezve, mint önálló jogi személyiség, 23/A/2007 szám alatt, megőrizve a folytonosságot.

Jelenleg 117 munkatárssal rendelkezünk: tanárok, orvosok, mérnökök, műemlékes szakemberek, néprajzosok, honismereti nevelők. 10 Arad, 52 Bihar, 3 Máramaros, 11 Szatmár, 10 Szilágy, 26 Temes, 3 Kolozs megyéből és 2 Magyarországról.

Kisebbségi létünk megköveteli a nemzeti tudat

erősítését, az ifjúság nemzeti öazonosságának kialakítását és fejlesztését. Ennek elsődleges feladata történelmi örökségünk megismerése, megismertetése, védelme. Mai világunkban az úgynevezett örökségi értékek láthatólag egyre nagyobb fontosságra tesznek szert. Ez nem véletlen folyamat. A nemzetek feletti eszmeáramlatok, a nemzetközi gazdasági integrációs törekvésekkel szemben ez egy fajta ellenhatás – a globalizációval szemben a nemzeti identitás megmaradása. Ez most fel is kell erősödjön az Európai Unióba való belépéskor. De számunkra, kisebbségi létünk tudatában, még fontosabb ennek felismerése és gyakorlatba ültetése. És mivel a műemlékvédelem nemcsak gyakorlati, hanem olyan szellemi feladat, amely a kulturális értéktudat társadalmi beágyazottságától függ, ennek kialakításában fő szerep a civil szervezetnek jut. A másik jelentős tevékenységünk a helytörténeti kutatómunka, amely szoros kapcsolatban van a műemlékvédelemmel. Feladatunk a kistérségek és az egyes települések történetének kutatása és közzététele, az itt található fehér foltok felszámolása. Ez az alap kutatás fontos része a történelemtudománynak.

A kutatómunka és a felmérő programok eredményeinek ismertetése, évente három rendezvényen történik: márciusban a Partiumi Honismereti Találkozó, májusban a Varadinum ünnepségek keretében szervezett pályázati díjkiosztó ünnepélyen, előre meghirdetett tematika alapján, szeptemberben pedig a háromnapos Partiumi Honismereti Konferencián. Minden évben előre meghatározzuk a kutatás témáját. Így egy évben az egynapos és háromnapos konferenciának meghatározott témaköre van. De ez csak a főtéma, ezek mellett megjelennek mindig az előző kutatási programok témái is, mert többen vannak, akiknek egy meghatározott kutatási területük van, vagy csak egy téjegységben kutatnak. Egyik-másik tanulmány hosszú évek munkája, s nyilván akkor mutatja be, amikor elkészült. E rendezvényeken elhangzó tanulmányokat, dolgozatokat igyekszünk közzétenni. A rövidebb anyagokat időszakos honismereti lapunk, a Partium ismerteti. A nagyobb méretű anyagokat a Partiumi Füzetek kiskönyvsorozatában tesszük közzé.

A Partiumi Honismereti Konferencia immár hagyományos és elismert mind belföldön, mind külföldön. Átlagosan 70 ember vesz részt rajta, a Partiumból, a Bánságból, Kolozsvárról, Magyarországról. Vándorkonferencia, hogy bekapcsoljuk a különböző vidékeket a közös kutató munkába. A konferencia helytörténeti kutatómunkánk és műemlékvédelem tevékenységünk legmagasabb fóruma. Ekkor tartjuk az évi közgyűlést is, ekkor osztjuk ki a Fényes Elek-díjakat, azoknak, akik kimagasló munkát fejtettek ki a helytörténeti kutatómunkában és az egyesületi élet szervezésében.

Eddig tizenhárom konferenciát szerveztünk: 1995-ben Nagyváradon (Egyházi műemlékeink, 1996-ban Bihardiószeg-Székelyhídon, téma: Helytörténeti és néprajzi kutatás az Érmelléken és Hegyközön), 1997-ben Biharon (Partiumi magyar temetők), 1998-ban Sarmaságon (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc események, személyiségek, emlékművek), 1999-ben Felsőbányán (Várak, kastélyok, udvarházak), 2000-ben Belényesen (Árpád-kori településeink kialakulása és története), 2001-ben Kaplonyban (Árpád-kori településeink kialakulása és története), 2002-ben Aradon (A 20. század emlékezete, öröksége), 2003-ban Hegyközkövesin (A 20. század emlékezete, öröksége), 2004-ben Sárközújlakon (A Bocskai- és a Rákóczi-szabadságharc), 2005-ben Zombolyán (Pusztuló műemlékeink; Élő népi kismesterségek; Műszaki személyiségeink), 2006-ban Szilágycsehben (1956 emlékezete, II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikája, A Partium és a Bánság pusztuló műemlékei), 2007-ben Szatmárnémetin (II. Rákóczi Ferenc Erdélyben, Pusztuló műemlékeink, Településeink arculata). És elérkeztünk a mai, a XIV. Konferenciához, 2008-ban, itt Érsemjénben, témái: A reneszánsz éve, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékei, Pusztuló műemlékeink, A 20. század öröksége.

A pályázatok is hozzájárulnak a kutató munkához, sőt serkentőleg is hatnak, mert díjazással jár egyben. Ugyanakkor, mivel az elbírálás diák és felnőtt kategóriában történik, sikerült bevonjuk a fiatalokat is e kutató munkába. Többen közülük azóta elvégezték az egyetemet is, és teljes jogú tagunk lett, amely nagy nyereség a szakmának.

A már említett 1992-es tervzetbe került az is,

hogy az emlékhely bizottság egy honismereti lapot indít Partiumi lapok címmel, valamint egy ismertető füzetet műemlékekről és emlékhelyekről, Emlékhely Kiskönyvtár címen. Akkor még úgy képzeltem el, mint az Erdélyi Műemlékeink című kis füzetsorozatot. Honismereti lapunk 1994. április 14-én indult el Partium néven, mint a Partiumi Közlöny melléklete. Időszakos lapunk évente 2–3 számban, majd utólag egy-egy szám jelent meg, négyszáz példányban. Főbb rovatai: történelem, helytörténet, műemlékeink–műemlékvédelem, művelődéstörténet, néprajz–népismeret, képzőművészet, személyiségeink, tájleírás, hírek–események.

Könyvkiadásunk még váratott magára. Végül 1997-ben kristályosodott ki, hogy kiskönyvsorozatot indítunk el, Partiumi Füzetek néven, a Partium és a Bánság helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetésére. A sorozat célja a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme. Kritériummá vált a levéltári anyagok felhasználása, valamint az oral history módszerének alkalmazása. A másik fontos cél, hogy e kiadványokat az illető településen is meg lehessen vásárolni. A sorozat szerkesztője Dukrét Géza, beíró Farkas Piroska, lektor Mihálka Zoltán, korrektor Mihálka Magdolna. 1997-től napjainkig 55 kötet jelent meg a Partiumi Füzetek könyvsorozatában, mellette még hét kötet, sorozaton kívül, amelyből három hasonmás kiadás. Könyveink fele, a kezdetektől számítva, a református egyház Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában készült, a másik fele az Europrint nyomdában. Néhány kötet az Imprimeria de Vest nyomdájában.

Köteteink általában 350–500 példányban jelennek meg, a rendelkezésünkre álló anyagi alapok függvényében. Szokássá vált, hogy az egyesület tagjai minden kötetből kapnak egy-egy tiszteletpéldányt. Ugyanakkor eljuttattuk minden jelentős könyvtárba. Az utóbbi években e kötetek felhasználása alapján szervezték meg a középiskolák helytörténeti vetélkedőit.

1997 őszén jelent meg az első, nem is beszélhetünk másról, mint egy füzetéről, 12 oldalban. A fedőlapja sem volt színes. Ez volt az első kísérlet, nem volt semmilyen gyakorlatunk a könyvkiadásban. A Biharban tartott III. Partiumi Honismereti Konferenciára készült el, magáról Bihar községről.

1998-ban 5 kötet jelent meg, immár színes fedőlappal. 1999-ben öt, 2000-ben három, 2001-ben kettő, 2002-ben három kötet. Ez volt a hőskor. Nem szponzorizálta senki, az eladásból bejövő pénzből nyomtattuk ki a következő köteteket.

2003-ban nyolc kötet jelent meg. Ettől kezdve támogatja könyvkiadásunkat a Bihar Megyei Tanács, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete javaslatára. A támogatás pályázat útján történik. Az RMDSZ azóta huszonöt kötet kiadását támogatta a sorozatban és három kötetet sorozaton kívül. Ezt külön meg szeretném köszönni.

Így 2004-ben négy, 2005-ben hat, 2006-ban hat, 2007-ben négy, és 2008-ban már nyolc kötet jelent meg. Jelenleg két kötet van előkészítve a két nyomdában, de előkészületben van számos más kötet.

És most nézzük meg a kötetek szerkezetét, vagy mondhatjuk típusait:

14 falumonográfia, 16 műemlékekkel foglalkozó kötet, 17 történelmi jellegű, 8 kötet nagy személyisé-

geinkről, 4 kötet temetőinkről, 3 iskolatörténet.

Az ötvenedik kötet: Nagyvárad ipartörténete. Egy 12 tagú szerzői gárda írta meg. E jubileumi kötetet Budapesten mutattuk be a Magyarok Házában, teltház előtt.

Az ifjúság bevonására minden évben egyhetes honismereti tábor szerveztünk, amelynek keretében délelőtti állagmegőrző munkákat végeztünk, délutánonként honismereti előadásokat tartottunk a környék földrajzáról, történelméről, népi hagyományairól, irodalmáról. Eddig szervezett táboraink:

1992 – Várasfenes, a Bélavár romjainak megtakarítása,

1993 – Solyomkővár, a várrom megtakarítása,

1994 – Solyomkővár, Jézus szíve kápolna rendbetétele,

1995 – Érábrány, a románkori templomrom kitakarítása,

1996 – Várasfenes, a Bélavár külső falainak megtakarítása,

1997 – Árpád, a Beöthy-kastély és arborétum kitakarítása,

1998 – Valkóvára, a várrom megtakarítása,

1999 – Ottomány, a Komáromy-kúria és a dendrológiai park kitakarítása,

2000 – Érsemjén, a Fráter-kúria és a dendrológiai park kitakarítása,

2001 – Rév, a temető régi síremlékeinek rendbetétele, több emlékmű környezetének megtakarítása, a Révi szoros turista útjainak karbantartása.

2003 – Gálospetri, a Fráter-kúriához tartozó arborétum kitakarítása, több, régen kihalt nemesi család régi síremlékeinek rendbetétele, a tájház udvarának és a templomkertben levő milleniumi emlékhely kitakarítása.

2004 – Élesd, a református templom melletti park előkészítése világháborús emlékmű elhelyezésére.

2005 – Szentjobb, a hajdani vár környezetének kitakarítása.

Egyesületünk 18 emléktáblát készíttetett és avatott fel.

1992-ben: a fenesi Bélavár falán,

1993-ban: Réven, a Zichy-barlang feltárásának 90. évfordulója alkalmából. Szentjobbon, a Szent Jobb tiszteletére, közösen Tempfli József megyés püspökkel, valamint Solyomkőváranak falán,

1994-ben: Réven, Márton Gabriella, Ady első várad-i szerelme tiszteletére, Váradon Bíró József művészettörténész és festőművész tiszteletére, Érsemjénben Fráter Lóránd, a nótáskapitány emlékére,

1995-ben: megfogalmaztuk és megcsináltattuk a vártemplomban elhelyezett Szent László-emléktáblát,

1997-ben: Nagyváradon K. Nagy Sándor író, jogász, a helytörténeti kutatás úttörője tiszteletére. A tábla felerősítésére majd később került sor. Aradon emléktáblát avattunk Lóczy Lajos tiszteletére,

2001-ben: Csokalyon Fényes Elek halálának 125. évfordulója tiszteletére,

2002-ben: Gálospetriben emléktáblát, emlékszóbat avattunk Sass Kálmán tiszteletére,

2003-ban: Réven Karl Handl, a barlang felfedezőjének tiszteletére, közösen a Pro Rév Egyesülettel,

2005-ben: Érkebölkúton ifj. Gyalóky Lajos, Zsibón, II. Rákóczi Ferenc tiszteletére, a zsibói csata emlékére,

2006-ban: Érmihályfalván Zelk Zoltán költő emlékére,

2007-ben: Erdőhegyen (Kisjenő – Arad megye), dr. Balogh Ernő egyetemi tanár tiszteletére, Nagyváradon Hegyesi Márton tiszteletére, közösen a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal.

Valamint vasárnap fogunk felavatni egy emléktáblát Érmihályfalván, Kuthy Lajos író tiszteletére, közösen a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal.

Ezek mellett minden évben számos emlékülést, koszorúzási ünnepséget és könyvbemutatót szerveztünk. Felsorolni is nehéz lenne.

Fontos megvalósításunk volt a honlapunk elkészítése, amelyet immár bárki megtekinthet a világhálón, a címen.

Sokrétű tevékenységeink elismeréseként egyesületünk és egyes tagjaink számos kitüntetést kapott. Így egyesületünk megkapta a Pro Partium-díjat, a Podmaniczky-díjat és a Kós Károly állami díjat. Ezek mellett számos díszoklevelet, amelyeket most nem sorolok fel.

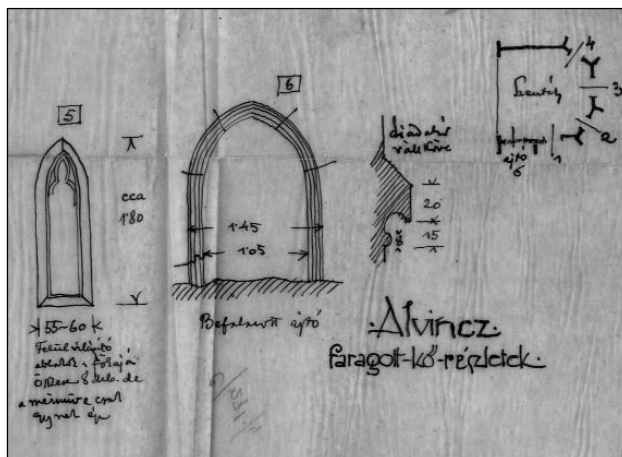
Egyesületünk 2001-ben megalapította a Fényes Elek-díjat, amelyet azok kapnak, akik kimagasló eredményt értek el a helytörténeti kutatómunkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben. Hét év alatt 24 tagtársunk érdemelte ki a díjat. 2005-től olyan személyiségeknek is ítéljük oda, akik saját településükön példamutató módon végezték hagyományörző tevékenységüket, mint Balácsi József Érsemjén polgármestere, Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke, Bognár Levente Arad alpolgármestere.

És most következnek az ideai díjkiosztó ünnepség.

DUKRÉT GÉZA

(Elhangzott a PBMET XIV. Konferenciáján, 2008. szeptember 5-én, Érsemjénben)

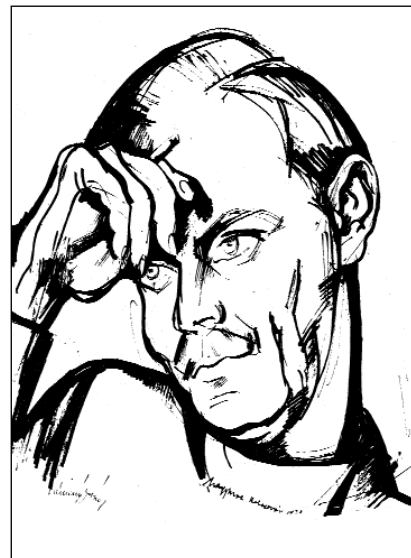
Alvinc – faragott kő részletek, Kós Károly vázlata. (Szekernyés László cikkét lásd a 14–17. lapon.)

Jóság ember – Arany ember

Bakos István átadja a díjat

Kemény János. Nagy Imre grafikája

Marosvécsi emberek nevezték el Kemény János báró urat a Jóság emberének. Ők talán keveset tudtak arról, hogy nemcsak falujában, de szűkebb pátriánkban milyen sokat áldozott a közjónak. Irodalomszervezői és mecénási érdemeiért a magyar kultúra nagyjainak kijáró tiszteletből és elismerésből a Magyar Örökség és Európa Egyesület Bírálóbizottsága a beérkezett állampolgári javaslatok alapján báró Kemény Jánosnak ítélte a Magyar Örökség kitüntető címet.

A kitüntetést azoknak a magyar személyeknek vagy csoportoknak ítéljük oda, akik/amelyek hozzájárultak a magyar kultúra, gazdaság, sport, tudomány, egészségben a magyar társadalom erkölcsi, szellemi élet minőségének felemeléséhez. ők alkotják a Magyarság Szellemi Múzeumát.

Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia épületében, szeptember 20-án került sor a díj átadására. Az ünnepségen Korbuly Péter, a Magyar Rádió volt főbemondója egy részletet olvasott fel Kemény János: A havas dicsérete című novellájából, majd Adamovits Sándor, a Helikon – Kemény János Alapítvány Kuratóriumának elnöke méltatta a díjazottat; többek között elmondta, hogy „báró Kemény János, az erdélyi tájak mindmáig legnagyobb

kultúrmecénása, aki a marosvécsi várkastély és a hozzá tartozó hatalmas erdőbirtok megöröklése után nemes lelkű fogadalmat tett, hogy vagyonának tetemes részét az erdélyi magyar irodalom és művelődés céljaira fordítja”.

Az ötvenkettedik díjkiosztó ünnepségen Kemény János mellett a Ghymes együttes, Szarka György honismereti vezető, Rónay György költő, író, műfordító, irodalomtörténész, Schultheisz Emil orvostörténész, Nemes

Nagy Ágnes költő, műfordító, esszéíró, valamint a Szentendrei Művésztelep képviselője. A Magyar Örökség kitüntető címet bizonyító oklevelet és az aranyérmet, amit a bizottság részéről Bakos István adott át a Kemény család részéről báró Kemény Miklós, az író fia, valamint Kemény Zsigmond és Kemény Endre, az író unokái vették át az őt megillető elismerést.

(–s –r)

Közös kép az idei díjazottakról

A féltékenység drámája

Otello a Kolozsvári Román Operában

Amint a rendező Mihai Mănuțiu a sajtótájékoztatón elmondta: „Bízom Verdiben és Shakespeareben” és az előadás bizonyította, igaza volt. Mindkét szerzőnek érettkori alkotásai közé tartozik a mű. Maga a libretista Arrigo Boito, elismert költő, író, de kitűnő muzsikus is volt. Ennek volt köszönhető az, hogy Giuseppe Verdi, nagy érdeklődéssel fogadta azt a hírt, hogy Boito Shakespeare ismert drámájából akar szövegkönyvet írni. A munka több évig tartott, mert Verdi, aki nagy hangsúlyt fektetett a szöveggel is indokolt cselekményre, együtt dolgozott szövegíróival és minden felesleges részletet, nélkülözhető szereplőt kihúzatott a szövegkönyvből. Csak az érzelm dús karakterek és drámai jelenetek maradtak. Alapul szolgálva az operairodalom egyik legnehezebben előadható alkotásának. Ezért is játsszák oly ritkán a darabot.

A terjeszkedő Velence a 15. században, amikor az Otello története zajlik, Ciprus szigetének ura, melyet velencei zsoldosok foglaltak el. A muzulmán birodalom terjeszkedését próbálja gátolni Otello zoldos kapitány, Ciprus sziget kormányzója (tenor Marius Vlad Budoiu), aki hűséggel, hőiesen védelmezi azt a birodalmat, melyet pénzért szolgál. A markáns személyiségű Otellót megszereti Desdemona (szoprán Carmen Gurban), aki mindenhova követi férjét. Az első felvonásban hatalmas vihar tombol Ciprus szigete körül. Ebben a részben érezhető Wagner hatása Verdire. A nép aggódva könyörög a vihar elmúlásáért. A Velencei Köztársaság diadalmas hadvezére megérkezik, s a nép ujjongása közepette mondja el a török hadak felett aratott győzelmének hírért. A tengeri csatában győzedelmeskedett: „Újra győztünk! A bős pogányt tenger temette el.” Majd palotájába tér. Jagó (zászlós, bariton Ștefan Ignat) halálosan gyűlöli Otellót, aki nem őt nevezte ki hadnagynak, hanem Cassiót (tenor Sorin Lupu). Jagó felbiztatja Rodrigót (tenor Ștefan Pop) kössön bele Cassióba, akit ő már leitatott. Megjelenik Otello, látván a véres jelenetet Cassiót megfosztja rangjától.

A második felvonásban Jagó azt tanácsolja Cassiónak, hogy elvesztett rangja visszaszerzéséért forduljon segítségül Desdemonához. Cassió hallgat rá, elpanaszolja bánatát Desdemonának, amit Otello is láthat. Jagó ezt sátáni ügyességgel használja ki, arra, hogy felébressze a mórban a féltékenység ördögét. A mór bizonyítékot kér. Mikor is Desdemona megjelenik Emília (Jagó neje mezzoszoprán Liliana Neciu) kíséretében. Desdemona bocsánatot kér Cassió számára, melyet Otello fejfájásra hivatkozva visszautasít. Desdemona át akarja kötni Otello homlokát, aki a kendőt dühösen a földre dobja. A ledobott kendőt Emília veszi fel, akinek a kezéből Jagó kicsavarja, és magához veszi. A két férfi Otello és Jagó marad a színen. Jagó érezvén, hogy mennyire tudja befolyásolni Otellót tovább, bizonyít, elmondja, álmában megleste Cassiót, aki azt suttogetta: „Desdemona, te édes. Titkunkat őrizd szentül. Senki se tudja...” Otel-

ló mind jobban Jagó gonoszságának hálójába kerül, aki elmondja: „Nőd kezében láthattál egy kendőt, rajta hímzés... Nos e kendőt tegnap, vagy azelőtt, Cassió kezében láttam.” Otello teljesen elvakulva a dühből, bosszút esküszik. Jagó vele mondja az eskü szövegét.

Harmadik felvonásban Otello fejfájásra hivatkozva arra kéri hitvesét, hogy azzal a kendővel kösse be homlokát, melyet ő ajándékozott neki. Az asszony nem tudja felmutatni a kendőt, melyet Jagó magánál tart. Otello nyilvánosan szégyeníti meg feleségét. Trombiták jelzik Velence követe (basszus Mircea Moisa) érkezik a kikötőbe, aki parancsot hozott: Otellót a doge visszahívja és Cassiót nevezi ki helyébe. A hír hallatára Otello nem tudja palástolni féktelen dühét a doge követe előtt, bántalmazza feleségét, majd mindenkit kizavar a teremből, izgalomban elájul. Jagó diadalmas kacajjal tapos a földön fekvő hadvezére.

A negyedik felvonásban beteljesedik a vég. A hatalmas hadvezér, mint báb teljesíti azt, amit zászlósa sugallt neki. A nászi ágyban fojtja meg ártatlanul meggyanúsított feleségét. Mikor kiderül az igazság, végez önmagával.

A Kolozsvári Román Opera a műhöz méltó komolysággal viszonyult az előadáshoz. Rendezőnek a román és nemzetközi színházi életben immár számtalanszor jelesre vizsgázott rendezőt Mihai Mănuțiu-t hívta meg, akinek ez a harmadik opera rendezése. A kitűnő rendezőnek volt annyi ereje, hogy az előadó énekesekkel megértesse, melyek azok az elképzelései, melyekkel el akarja mondani Verdi-Shakespeare-Boito művének általa fontosnak ítélt mondani-valóját. Amint a sajtótájékoztatóján mondta: „Amit én teszek, az egyszerre klasszikus és modern is, mivel tiszteletben tartja a zenét, a partitúrát”. Ebben kapott nagy segítséget a tehetséges, igényes karmestertől, Horváth Józseftől, aki a Kolozsvári Román Opera első karmestere. Kinek keze alatt az opera zenekara azt tudta adni, amit Verdi elképzelt. Az előadásból világosan lehetett látni, mennyire összhangban, harmóniában tudott együtt dolgozni a társulat azért, hogy ez az előadás méltó legyen a műhöz, melynek nagyon funkcionális játékterét Valentin Codoiu álmódta meg. Ebben a térben a rendező tudta a társulatot, szólistákat, kórust, azt a nyolc férfi balettest, akit egyébként ő talált ki, úgy mozgatni, hogy az a közönségre úgy hasson, ahogy egy zenei nehézsége következtében elég ritkán játszott remekműnek hatnia kell a ma világában. Az opera ezzel a produkcióval bizonyítani tudta: a ma emberét is le tudja kötni a zseniális Verdi zenei világa.

Homoródszentlászló hűségeseen hazavár

Augusztus 9-ére meghívtak falutalálkozóra Homoródszentlászlóra, a szülőfalumba. Nagy örömmel és lelkesedéssel fogadtam a meghívást, annál is inkább, mert majdnem ötven éve távol élek szülőfalumtól.

Kihalófélben lévő falucskának hittem, de kellemes csalódás ért, amikor az újjáéledés jeleit véltem felfedezni. Délután egy órára volt meghirdetve az istentisztelet, Barabási Domokos ócfalvi református lelkész hirdetett ígét. A kicsi templom megtelt a helybéli és erre az alkalomra hazatért falumbeliekkel. Mindenki meghatódottan hallgatta a tiszteletes úr szívhez szóló gyönyörű, lelket melengető beszédét. Utána nővérem, a miklósfalvi Hodgyainé Székely Margit elszavalta Ady Endre Hazamegyek a falumba című versét, majd Szacsvey Éva, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa vetített képes előadást tartott a múzeum tulajdonában lévő, szülőfalumból és más erdélyi falvakból származó, régi lebontott templomokból megmentett tárgyakról.

György Sándor, kányádi polgármester köszöntötte a résztvevőket, pár szóban értékelte a Szentlászló nevű falvak találkozóit. Befejezésül ifjabb Szabadi Béla beszámolt az idén Horvátországban megrendezett Szentlászló nevű falvak találkozójáról. A falvak nevét és címereit összesítő zászló ott található a mi templomunkban is.

A legvégén a nyári táborozásokra berendezett papilak udvarán találkoztunk. Étel-ital mellett, mint forrásból a tiszta víz, önkéntelenül felbuggyantak a szép emlékek, emberi sorsok elevenedtek meg dióhéjban. De az idő hamar elszaladt. Lélekben meggazdagodva magunkkal vittük a mielőbbi viszontlátás reményét.

A www.homorodszentlaszlo.ro honlapról néhány mondatban a falu múltjáról és jelenéről is szeretnék írni: Székelyudvarhelytől tizenhárom, Miklósfalvától alig két kilométerre található kicsiny falucska, a Nagy-Küküllő völgyétől délre, a Kányádi patak mellékvölgyében. Keletről Ábránfalva felé a Sáros-patak határolja, északról a Nagy-patak Miklósfalvától választja el, délről Jásfalva és Ége képez határt, itt emelkedik a 796 méter magas Kőhát, míg délkelet irányban van a községközpont, Kányád.

A falu elnevezése a középkorba nyúlik vissza: a hagyomány szerint Szent László királyunk tartózkodott e helyen, ezért a reformáció előtti templomot az ő tiszteletére szentelték. 1920 és 1925 között Udvarhely vármegye Homoródi járásához, Homoródszentpál központhoz tartozott, innen a Homoród előnév.

Időben visszatérek. 1448-ban jegyezték először a dombvidéki települést egy Hunyadi János féle oklevél „de Zenthlászló” névalakban. 1567-ben 9 kapuval szerepelt, 1602-ben Szent Lászlónak írták. 1614-ben 21 családfóval jegyeztetett.

A hagyomány úgy tartja, hogy a településtől nyugatra levő Halovány-tető aljában a Cintoromnak nevezett helyen állhatott a középkori templom, mely a környék öt falujának (Ábránfalva, Telekfalva, Sándorfalva, Miklósfalva, Ócfalva) közös temploma volt, de földcsuszamlás áldozata lett. Új templom

építésére 1796–1802 között került sor. De ez is megrongálódott és 1913-ban lebontották. Kazettás mennyezetét a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya vásárolta meg.

A mai református templom 1929-ben épült. A leltárban szereplő feliratos harang 1616-ból származik, egyházi leírások szerint az Ugron család jóvoltából. 1935-ben újraöntötték mind a két harangot. Klein K. Oszkár öntötte mindkettőt. A harangok feliratai a honlapon olvashatók.

1955–1960 között egyházközpont. Ide tartozott Miklósfalva és Ábránfalva. 37 éven át Kóré Béla volt a három falu lelkésze. Ebben az időszakban éli a falu a virágkorát. 260–270-es lélekszám, 280 hektár megművelt terület, 70–80 szarvasmarha, 16 ló. Iskolájában az utolsó tanítási év 1976/77. Az 1959 őszen elindított kollektivizálás a falu lakosságának tömeges elvándorlását okozta (95%). 1991 után a nyugdíjba vonult családok egy része visszatért.

2008-ban a falu lélekszáma 39, az átlag életkor 68 év. Összesen 30 hektár területet művelnek meg. Az üres telkeket, házakat székelyudvarhelyiek vásárolják hétvégi háznak.

Örömmel tölthet el mindenkit a falu megmaradási szándéka, s fáradozása, hogy a maga során ő is fogadhassa majd a Szentlászló nevű falvak képviselőit. Létrehozták a Homoródszentlászló alapítványt is.

Isten adja, hogy hallathasson még magáról az én kicsiny szülőfalum, és hűségeseen várja haza szülőteit, akármilyen távolra is kerültünk tőle.

VAJNÁRNÉ SZÉKELY ILONA

A homoródszentlászlói templom

AZ EZERÉVES ERDÉLYI EGYHÁZMEGYE

Amikor Tamás József segédpüspök, általános helynök, a Millenniumi Bizottság titkára meghirdette a gyulafehérvári főegyházmegye jubileumi esztendejét, Illyés Gyulát, a tekintetét mindig a nemzeten tartó egyik költő- és írófejedelmünket idézte: „Ezer évet csak sikeres, tehetséges nép tud megélni, nagy erőpróbákkal, rengeteg küzdelem árán.” Megállapítása különösen igaz az erdélyi magyarságra nézve, hiszen számarányához viszonyítva többszörösen meghaladva adott sikeres, tehetséges embereket, tudósokat, politikusokat, írókat, utazókat, művészeket a hazájának, Európának, a világnak. Az említett idézet második felének is megfelelnek az itt élők, az eltelt tízszer száz esztendő során volt elég erőpróbájuk, ádáz küzdelmük. A tatár hordák vandalizmusának örök mementója Szék, a törökök pedig soha nem bocsátották meg a magyaroknak – ahogy Makkai Sándor ihletetten megfogalmazta –, hogy „Nyugat megrontotta a vérüket és szembefordultak Kelettel, az Anyjukkal”. És még szólnunk kellene az itt öldöklő Giorgio Bastáról, Mihai Viteazuról és Avram Iancuról, az 1916-os román betörésről, a trianoni bizonyosságig átélt idegölő várakozásról, majd az 1920 után soha nem pótolta kétszáz ezer repatriáltról. S még hosszan lehetne folytatni a sort a szinte tegnap magunk mögött hagyott kommunista diktatúráról, amelyben talán a legrosszabb: az állandó hazugság és a gyűlölködő egyházellenesség volt.

Minden megpróbáltatás és szenvedés ellenére élő és alkotó nemzeti közösség létezik a 21. századi Erdélyben is. S hogy ez lehetséges, az elsősorban az egyház jelenlétének, a papok és a hívek közössége együttműködésének, az Istenbe vetett töretlen hitnek köszönhető. A honi történelemben, ahogyan a mindennapi kenyérért, sokszor a mindennapi hitért is meg kellett küzdeni. Sorsfordító események, személyes és közösségi tragédiák figyelmeztetnek a misékben elhangzó egyik mondat most felerősödött jelentőségére, s „add meg teljes egységét”. Igen, ezzel a protestantizmus különféle szakaszait, egymásra építkezett és egymásból létrejött egyházfelekezeteit említem. Nem a mostani megemlékezés tárgya hitvitákat folytatni – egyébként is a lutheránusok, a reformátusok és az unitáriusok teljes jogú tagjai a történelmi egyházak családjának –, de mindenféleképpen történelmietlen lenne hallgatni arról a szerepről és hatásról, amelyet Luther Márton fellépése óta az egyetemes – így az erdélyi – római katolikus egyház történetében játszottak. Az egyik legfájóbb és legvitatottabb kérdés talán a „magyar vallás” fogalmának megalkotása és kisajátító jellegű használata. A római katolikus vallást egyetemes jelzővel szokták illetni, holott a magyar – ezen belül az erdélyi – történelem számtalan esetben bebizonyította, hogy milyen közel áll egymáshoz az a két fogalom, hogy katolikus és magyar. Gondoljunk csak az 1848-49. évi szabadság-

harc papi és szerzetesi hőseire, az első és a második világháború olyan tábori papjaira, mint amilyen Márton Áron hadnagy volt, vagy a 21. század már-már egyházfelekezeten átvélő, Szűz Mária előtt tisztelgő nemzeti kegyhelyére, Csíksomlyóra. Az elmúlt évszázadok szüntelenül változó és egymásra ható eseményei forrasztották szétválaszthatatlanná az egyházat és a nemzetet, tették a vallási életen túl is együttműködő közösséggé a jó pásztorokat és a híveket, amelynek vitathatatlan bizonyítéka és eredménye a most ezer esztendő fennállását ünneplhető erdélyi egyházmegye.

Az Erdélyi – mostani hivatalos elnevezése szerint – a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegyét 1009-ben Szent István alapította. Felvetődhet a kérdés, hogyan tudható ez ilyen bizonyossággal, amikor az alapítást bizonyító oklevelek 1277-ben, a püspöki székesegyházat megrongáló tűzvészben elégttek. Az egyházmegye alapításának pontos évszámát páter Szilas László római jezsuita történésznek sikerült két évtizeddel ezelőtt bebizonyítania. A Szent István király által alapított püspökségek alapító bulláit összehasonlítva nemcsak rekonstruálta, hanem meggyőző módon tételszerűen levezette, hogy az Országépítő által életre hívott tíz püspökség sorában a kalocsai, az egri, az esztergomi után 1009-ben negyediként az erdélyi püspökség megalapítása következett. Az említett évszám hitelességét alátámaszthatja az akkori ostiai püspök, egyben pápai követ, aki abban az esztendőben erősítette meg a püspökségek kijelölt határait. Elnevezése miatt unikumként említendő, mert az egyetlen olyan magyarországi egyházmegye, amely alapításkori elnevezését a területéről és nem a székhelyéről kapta. A korabeli oklevelek a püspököket is a terület neve alapján szólították meg, Episcopus Ultrasilvanus, vagy Transilvaniensis, 1187-től Transilvanus, azaz erdélyi. A 11. században épült a gyulafehérvári székesegyház, amely Szent László uralkodása alatt fejeződött be. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy Karácsonyi János történész feltevése szerint az egyházmegye székhelye először Tasnád, majd Kolozsvár volt, később lett a mostani, Gyulafehérvár. Elméletét azal támasztotta alá, hogy mindhárom templom névadó védőszentje a lángpallosú Szent Mihály főangyal. A gyulafehérvári katedrális fokozatosan, évszázadok alatt nyerte el mai alakját. Román stílusú tornyát a már említett 1277-es tűz emésztette fel. Hajói gótikus boltozatot kaptak, reneszánsz előcsarnoka őrizi építtetője, Lázai János kanonok nevét. A püspökök sem maradtak tétlenek: szentélyének megújítása Sztoyka Zsigmond, barokk bútorzata Bathány Ignác emlékére idézi. Földjében nyugvó nagynevű halottai miatt a gyulafehérvári székesegyház – nem köztemetőként – igényt tarthatna az Erdélyi Panteonja címre.

Az Erdély védőszentjévé emelkedett Szent László királysága idején megindult szép fejlődést és virágzást megakasztotta az 1241-es mohi csatavesztés és a tatár hordák rombolása. Vandalizmusukról és mérszárlásaikról hiteles képet fest Rogerius nagyvárad kanonok, aki maga is megjárta a fogságot. Szökése után eljutott Gyulafehérvárra, ahol a temetetlen halottakkal és az elpusztított levéltárral szembesült. Ez az oka annak, hogy nem ismerjük az első püspökök nevét, akiket akkor még a király nevezett ki. Kálmán király lemondott a kinevezési jog lehetőségéről, rövid ideig a káptalan választott új főpásztort. Az apostoli múltra hivatkozva Zsigmond király visszaszerezte a kinevezés jogát, amelyhez minden utódja ragaszkodott, amíg koronás fő állhatott Magyarországon élén.

A püspökség megalapítása után fokozatosan kialakult az egész egyházi szervezet. A 13 főesperességet a joghatóság lehetőségein belül egy-egy főesperes irányította, vizitációkat tartva, bíraskodva, felügyelve a papokra. A plébániák számáról is megbízható adataink vannak, az 1333–1336. évi pápai tizedjegyzék tételesen felsorolta azokat. Összesen 610 plébániát említ az a fontos vatikáni okmány, amelyből 99 a korabeli kolozsi és dobokai főesperességekben volt. Az Istennek emelt házak száma is fejlett hitéletről tanúskodik: a források 1180 középkori templomról tesznek említést. Ennyi plébániához és templomhoz képzett, művelt papságra volt szükség, akik vagy autodidakta módon, egy-egy idősebb társuktól szerezték meg az ismereteket, vagy szervezett oktatás keretében sajátították el azokat. A klerikusi képzésre minőségi szinten két városban adódott lehetőség: a gyulafehérvári káptalani iskolában, majd később a püspöki szemináriumban és a Kolozsvár melletti, akkor még különálló Kolozsmonostoron a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére alapított Benedekrendi apátságban. A bencésekről külön kell szólnunk, két évszázadon át ők voltak Erdély területén az egyetlen szerzetesrend. Konventet, hiteleshelyet működtettek. Jelentőségük miatt mentességet, exemptiót kaptak, nem tartoztak az erdélyi püspök fennhatósága alá, joghatósággal bírtak.

Az 1437-es nagy erdélyi parasztfelkelés idején Kolozsmonostor bevonult a történelembe. Kápolnájában kötött békét a két egymásnak feszülő tábor képviselője. Lépes György püspöknek nemcsak a felkelőkkel, a veszedelmesen terjedő huszitizmussal is szembe kellett néznie. Megfékezésére behívta Marchiai Jakab ferences atyát, akinek eredményes hitérítő tevékenységében nem is csatlakozott. Az utólagos tizedbehajtásért és következményeiért hibáztatott főpásztor Hunyadi János oldalán harcolt a Mezőid bég elleni csatában Marosszentimrénél, ahol 1442. március 18-án az életét áldozta.

A köznép az egyházi szertartásokban is több szerepet akart. A szentmise, a liturgia nyelve a latin volt, de az énekek magyar nyelven szóltak meg, ahogyan a kereszteleseket és esketéseket is ilyen módon tartották. A 15. században erdélyi követek keresték fel Geréb László püspököt, kérve az anyanyelv használatát keresztelezőn, bérnálásakor, házasságkötésén, az Oltáriszentség kiszolgáltatásakor. A püspök levélben rendelte el a szertartások nyelvének lefordítását és a végzett munka bemutatását.

A nagy reneszánsz uralkodó, Mátyás király halála után a központi hatalom meggyengült, amelynek

nemcsak az 1514. évi Dózsa György vezette parasztfelkelés és a társadalmi szakadékok törvényesítő, Werbőczy István kidolgozta Tripartitum lett a következménye, hanem az egész magyarságot gyászba öltöztető Mohács. A két király, Zápolya János és Habsburg Ferdinánd között a földön heverő országot egy pálos szerzetes, Martinuzzi Fráter György igyekezett régi fényébe felemelni. A bíboros-érsek pengeélességű elméje 1551. december 17-én alulmaradt Castaldo tábornok törével szemben, aki a kínos helyzetek megoldására egy kézenfekvőbb mondást alkalmazott: ha rövid az eszed, told meg egy karddal.

A mártír bíboros halála ellenére magvetése beért, 1556-ban megszületett az önálló fejedelmi Erdély. Fejedelmét ellenségesen fogadták a Habsburgok, ahogyan Pázmány Péter megfogalmazta: „galérink alá pökök a német...” János Zsigmond idején megvalósult a szabad vallásgyakorlás, a reformáció viharos hullámai az unitárius egyház megszületésével csendesedtek el. 1557-ben a tordai országgyűlés kimondta a vallásszabadságot. Erdély a három nemzet – magyar, székely és szász – és a négy bevett vallás – katolikus, lutheránus, református és unitárius – földje lett. A statusquo érdekében az 1573-as országgyűlés a további hitújítást betiltotta. A katolikus egyház hátrányos helyzetbe jutott és nagy károkat szenvedett el, a legerőteljesebben Székelyföldön tartotta magát. A fejedelemség időszakában nem lehetett önálló püspökük, a legutolsót, Bornemisza Pált, a szászsebesi országgyűlés tiltotta ki Erdélyből. Az 1610-ben tartott beszercei országgyűlésen nyíltan megfogalmazták: „a pápas papoknak püspökük ne legyen”. Egyre több városban – így a fejedelmi udvar székhelyén, Gyulafehérváron is – elvették templomaikat, a bennük lévő oltárokat, szentképeket és szobrokat kidobták, a falfestményeket jobbik esetben lemeszelték, a papokat és szerzeteseket elűzték. Még szerencse, hogy Kálvin túllépett korai nézetein, amelyekben azt is megfogalmazódott, hogy „Istent lélekben és igazságban kell imádnunk, és azért mi nem használjuk az orgonákat”. Amikor a leghithűbbek, a vallásukat fegyverrel oltalmazó csíki katolikusok győzelmet arattak János Zsigmond csapatai felett, pünkösöd szombatján visszatértek Somlyóra, hogy megköszönjék a Szűzanya pártfogását. Sokan erre az eseményre vezetik vissza a csíksomlyói búcsú évenkénti megrendezését.

Enyhülést a katolikus Báthory István fejedelemisége hozott. Az addig eltelt közel két évtized nemcsak a hívek számát csökkentette, a papokat és szerzeteseket is nagyon meggyérítette. Közel 30 katolikus lelkész jutott a megmaradt – Báthory Endre bíboros Szentszékeknek küldött jelentése szerint – 30–40 ezer hívőre. Az egyházmegyében többnapos járóföldre nem lehetett katolikus lelkészt találni. Antonio Possevino jezsuita diplomata missziós területhez, Indiához hasonlította Erdélyt, inkább ide, mint Keletre kellene hittérítőket küldeni. Báthory István elképzeléseit igyekezett a protestáns erdélyi rendek hozzájárulásával megvalósítani. Főiskola felállításának gondolatával sikerült 1579-ben a jezsuitákat behoznia Erdélybe, ahol a tordai országgyűlés határozata szerint Gyulafehérváron és Kolozsmonostoron telepedhettek le. 1585-re a kolozsvári jezsuita iskola elérte az akadémia rangját. A szépen megindult katolikus élet egy év múlva, Báthory István halálával megtorpant. Unokaöccsét, a 17 esztendőes Báthory Zsigmond-

dot a megyesi országgyűlés azzal a feltétellel nagykorúsította, ha kitiltja a jezsuitákat Erdélyből. Ez lett a sorsa az egyházmegye püspökének, Náprágyi Demeter kancellárnak is.

A nemcsak a tanítás, a térítés területén is rendkívül eredményes jezsuiták 1595–1606 között visszajöhettek, és főleg missziós tevékenységgel foglalkoztak. Újabb eltávolításuk után 1614-ben maga Bethlen Gábor hozta vissza őket, rájuk bízva korábbi – gyulafehérvári és kolozsvári – iskolájukat, ahol egészen 1653-ig taníthattak. A jezsuiták megbecsülése unokaöccse nevelőjének adott utasításában olvasható: „ne magyar scholában való hitván szokás szerént, hanem more jesuitarum exerceálja az gyermek magát az oratio csenálásokban”. A püspökség kérdésének megoldására nem volt központi akarat. Bethlen Gábor a katolikus főurak akaratát figyelmen kívül hagyva, a főpásztor kinevezését lehetetlenné téve, Fejérdi Márton szepesi kanonokot tette vikáriusnak. Ezzel párhuzamosan a magyar királyok erdélyi, ún. választott püspököket neveztek ki, akik a vatikáni állásfoglalás alapján életképtelennek bizonyultak, mert fennhatóságuk alá nem tartozó területen nem lehetett joghatóságuk. Szentandrásy Istvánt és Simándi Istvánt kiutasították, Szentgyörgyi Ferencet Kolozsváron lefoták, Temesvárt halt meg török fogásban. A Bethlen-féle vikáriusi intézmény sem lehetett katolikus szempontból megoldás, mert nem adott jogot papnevelde építésére és papszentelésre. Bethlen özvegyétől, fejedelmi utódától, a titokban katolizált Brandenburgi Katalintól várták sokan a megoldást. Ő azonban a hatalom megtartása érdekében visszatért a református hitre.

I. Rákóczi György annyi engedményt tett, hogy megengedte a katolikus rendeknek három jelölt állítását a vikáriusságra. Közülük választotta ki és bízta meg Szalainai István bosnyák ferencest, akit a Szent-szék már kinevezett az erdélyi ferences rend örének, kusztosának. Szalainai a hatalmas paphiány enyhítésére bevezette a licenciátus intézményét, amely világi emberek egyházi feladattal való ellátását jelentette. Vasár- és ünnepnapon felolvashattak az evangéliumból, kereszthettek és temethettek, a liturgiát reverendában és karingben végezheték. A köznyelv fél papoknak hívta őket. Külön licenciátusképzőt alakítottak ki a fehéregyházi ferences kolostorban, ami a zárda felszámolásával egyidejűleg megszűnt.

A már többször emlegetett katolikus rendek tanácskozása, a Báthoryak korában az összes erdélyi katolikusok közgyűlése (Congregatio universorum catholicorum in Transilvania) néven szerepelt. A katolicizmus mellett elkötelezett és azt tántoríthatatlan hittel szolgáló Kornis-, Szentkereszty-, Jósika-, Kovácsóczy-, Apor-, Lázár- és Mikes család tagjai testületileg léptek fel a katolikus ügy védelmében. Ez az önszerveződő közösség, ez a testület a történelmileg kialakult Státus elnevezést használta. Jogszerűen 1653 óta létezik, legkorábbról fennmaradt pecsétje 1695-ből való, amelynek felirata: SIGILLUM STATUS CATHOLICORUM TRANSYLV.[ANIAE] 1695. A II. Rákóczi György uralkodása alatt összeállított törvénykönyv, az Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum (Claudiopoli, 1696) rögzítette, hogy a katolikusok maguk intézhetik ügyeiket. A fejedelem jóváhagyta az országgyűlés és a katolikus státusgyűlések határozatait. Így alakult ki az Erdélyi Római Ka-

tolikus Státus, mint történelmileg és jogilag kimunkált egyházmegyei autonómia, azaz egyfajta egyházi önkormányzat. Szervezete az erdélyi katolikusok összességét képviselő státusgyűlés és az ott hozott határozatokat végrehajtó igazgatótanács. Az egyháziak a világi hívekkel együtt tanácskoztak és intézkedtek az egész egyházmegyét érintő ügyekről. Alapítványokat létesítettek, iskolákat működtettek, vikáriust választottak és felügyelték az egyes egyházközségek működését. Közbenjárásuknak köszönhetően menekült meg a mikházi ferences kolostor a bezárástól. A katolikusokra nézve továbbra is hátrányt jelentett, hogy csak ott tarthattak papot, ahol többségben voltak. Vagy ott sem, mint a többségi Székelyudvarhelyen, az ott lakóknak Bethlenfalvára kellett járniuk misére.

A papi utánpótlás kérdésének leghatásosabb támogatását Pázmány Péternek lehetett köszönni. Az általa alapított és a nevét felvevő bécsi papneveldeben három erdélyi ifjúnak volt fenntartott helye, amennyiben kötelezik magukat a szülőföldön való szolgálatra. A nagyszombati teológiai főiskolán 24 honi növendék végzett, Szenttamásy Mátéból Erdély választott püspöke lett. Nagy Mózes plébánosnak a háromszéki Esztelneken sikerült Seminarium Clericorum Regularium néven papnevelde létrehozni. Az olasz minorita tanárok segítségével elemi ismereteket és humaniorákat oktattak. A Státus javaslatára 1669 őszén a Kézdivásárhely melletti Kanta faluba helyezték át a középfokú iskolát. Egykoron diákja volt Isten szolgálja Kelemen Didák és a hűség fogalmával azonosult Mikes Kelemen.

(Folytatása következő lapszámunkban.)

SAS PÉTER

Makoldy József grafikája

KÓS KÁROLY S A FELÉPÍTENDŐ ALVINCI ÚJ REFORMÁTUS TEMPLOM

Erdély mindenese 125 éve a Bánság fővárosában született

„Kétségtelenül vannak az építésznek jelenleg ismeretlen, ezért a könyvben nem szereplő munkái...” – jegyezte meg lapidáris tömörséggel Anthony Gall, Magyarországon letelepedett és gyökeret vert fiatal ausztráliai építész Budapesten 2002-ben a Mundus Magyar Egyetemi Kiadónál megjelentetett gazdagon illusztrált „tanulmány- és adattára”, alaposan adattolt monografikus albuma előszavában. A fenti ok miatt a testes könyvben egyáltalán nem bukkan fel, többek között, az erdélyi Alvinc neve sem. Pedig Kós Károly a Gyulafehérvártól 15 km-re fekvő Maros-parti település református közössége számára is tervezett templomot 1928 nyarán, vagyis kereken nyolc évtizeddel ezelőtt. A megrendelő a kálvinista egyházközség elhunyt esperes-lelkészének – akit az eseménydús történelmi múlttal megáldott község temetőjében helyeztek örök nyugalomra – özvegye volt, aki mintegy elhunyt férje emléke iránti kegyeletből elhatározta, hogy a település egyik központi fekvésű helyén új templomot emeltet az alvinci kálvinisták számára, akik a gyakorta kiöntő Maros mellől távolabb húzódtott község szélén roskadozó, a XIV. században emelt gótikus templomban hallgatták évszázadokon át Isten ígését. A község temetőjében díszes síremléket emeltetett elhunyt férje földi maradványai fölé Benedek Károlyné, amelyen művészi kivitelű, egy négyzetméteres bronzdombormű örökítette meg az úrvacsorát osztó református lelkész alakját. A fémreliefet megátalkodott tolvajok lefeszítették a sírkőről, s feltételezhetően valamelyik fémhulladék-telepen értékesítették. A jó sors, a szerencse vagy a vak véletlen sodorta a kezünkbe azt a sztánai vasútállomáson ajánlott levélként fölradott, 2-es számmal iktatott hosszúka alakú borítékot, amelyet Kós Károly okleveles műépítész özv. Benedek Károlyné úrasszonynak Alvincre küldött, s amely az Erdélyi Szépművészeti Céh fejléces papírjára írt levél mellett 3 külön lapra rajzolt tervvázlatot valamint egy pauszpapírcsíkot – amelyre a régi középkori templom mérvműveit sorakoztatta fel az építész – tartalmazott. A magángyűjteményben őrzött levél és mellékletei, miként az a szövegből egyértelműen kiderül, egy feltételezhetően bővebb és hosszabb távon folytatott üzenetváltás töredékét képezi. A további levelek illetve tervrajzok felbúvárlására tett kísérleteink ez idáig nem vezettek eredményre. Értesüléseink szerint az alvinci református eklézsia iratára elizsaposodott az 1970-es árvíz idején, amikor a templomban a kiáradt víz szintje elérte a 2,5 métert. Jelenleg nem szolgál állandó református lelkész az elnéptelenedett, erősen megfogyatkozott szórványgyülekezetben, amelyet Gudor András gyulafehérvári lelkész gondozott az utóbbi években.

A levélből egyértelműen kiviláglik, hogy Kós Károly legalább két változatban készítette el özv. Benedek Károlyné felkérésére és megrendelésére az Alvincen felépítendő református templom tervét. Korábban készült egy terv, amelyet elküldtek Kós Károlynak Sztánára vagy Kolozsvárra áttanulmányozás-

ra, véleményezésre. A megrendelő kívánságát és szándékait szem előtt tartva és érvényesítve Kós Károly arra vállalkozott, hogy a régi középkori templom épületmaradványait, értékes kőfaragványait, mérműveit stílusosan, harmonikusan beépítse a felhúzó új istenházának falaiba. Alaposan átdolgozta, kiegészítette és átformálta az eredeti tervet, s késznek mutatkozott, hogy azt elfogadása, jóváhagyása esetén alapozási és oldalnézeti, metszeti stb. tervrajzokkal és részletes előzetes költségvetéssel is kiegészítse. Kós Károly kézírásos levelének szövegét az eredeti ortográfia megőrzésével közöljük:

Cluj-Kolozsvár, 1928. július hó 29.

Nagytiszeletű Asszonyom!

Amikor arra vállalkoztam, hogy az újonnan építendő alvinci templomban a régi templom értékes faragott-kőrészségei beilleszthetők legyenek, akkor már tisztában voltam azzal, hogy a kéznél levő templomterembe ezt megtenni nem lehet. Mert a tervnek nincsenek elég nyugalmas falrészletei, stílusában semmiképpen nem illeszkednek a gótikus mérművek és sok más okból.

Tehát új tervet kell készíteni, amibe zökkenés és stílusatlanság nélkül természetesen beépíthetők lehetnek a megmaradt és fenntartandó középkori épületrészletek.

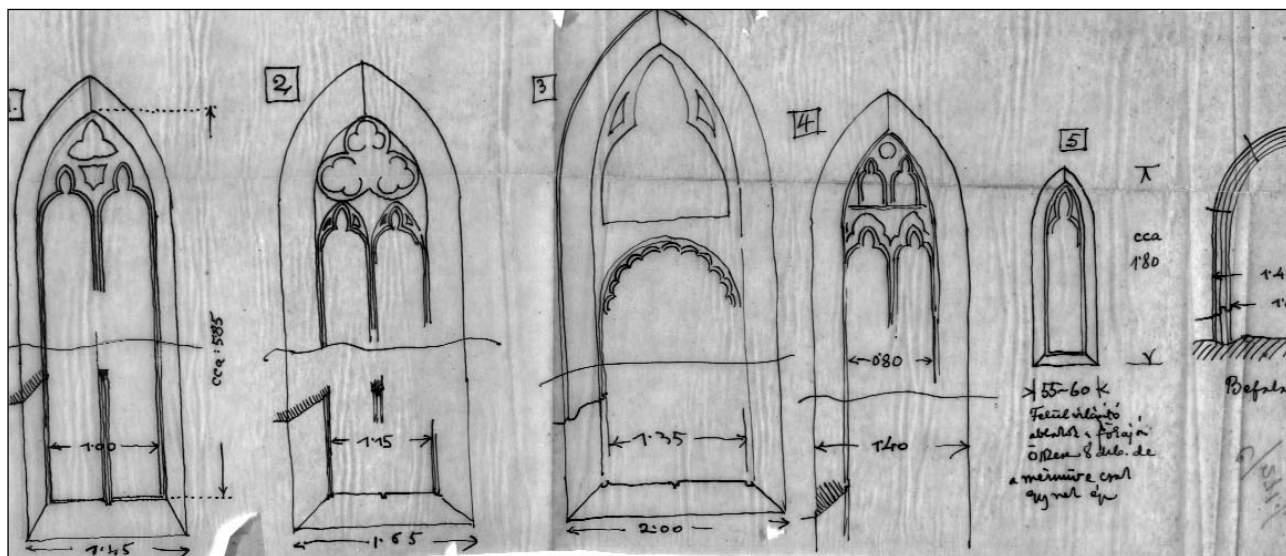
Időközben megkaptam a régi templom kőfaragó-részleteinek rajzait és méreteit; (másolatukat mellékelem) s ennek alapján készítettem el egy tervet úgy, hogy minden darab elhelyezhető legyen az új templomban. A terv és a mellékelt felvételi vázlat tájékoztat erről. A templom térméreteit megtartottam, mert úgy gondolom, hogy az a terv megbeszélések és megállapodások alapján készült. Mindenesetre én **karzatot** is beillesztendőnek tartok szükségesnek, ami a régi teroból nem tűnik ki, hogy volna.

A régi templom mérműves szentélyablakaiból az 1., 2., 4. számúakat ablakokként illeszteném be a jelölt helyekre, de nem a mai ablakmagassággal, hanem alacsonyabban, kisebb magassággal, a 3. számú ablakot kétszárnyú **ajtó** gyanánt használnám fel a megfelelő magassággal. A régi szentély oldalajtóját, amelyik ma be van falazva, főhomlokzati ajtóként használok el, esetleges pótlásokkal együtt; viszont a régi templom kisméretű főhajó ablakait (8 db.) részben a szentélynél, részben a karzatnál tartom természetesen és egyszerűen beiktatandónak.

Új ajtóformát csak a toronynál és karzatnál (2 db.) és új ablakokat csupán a főhomlokzat ötös ablakcsoportjánál, a toronynál és a padlástér világítására használok.

Költségvetést nem csináltam, miután nem tudom, megfelel-e az általam adott terv. Ha megfelel, úgy kiegészíteném alapozási és oldalnézeti, metszeti stb. tervrajzokkal és akkor részletes előmértetes költségvetést is készíthetnék.

De ha ez alkalmasabb (és olcsóbb volna) úgy ezeket a kiegészítéseket helybeli építész is elkészíthetné. Ebben az esetben csak arra kell kérem Nagytiszeletű Asszonyomat, hogy a **nem általam** készített kiegészítő rajzokat és költségvetést nekem áttekintés céljából annak idején (fel-

tétlenül az építés megkezdése előtt) megküldeni szíveskedjék, miután nem szeretném, hogy – rosszul értésből, félreértésből valami abszurdum, vagy stílustalanság követetné el.

Eddigi munkámért én a rendes díjazást természetesen nem számítom fel. De a **napszámomat** kötelességem felszámítani, hiszen ebből élek. Ez pedig három napi munka: összesen 1500. – lej.

Azt hiszem, mindent, amit megakartam mondani, elmondottam és kérem most már Nagytiszteletű Asszonyom szíves választát.

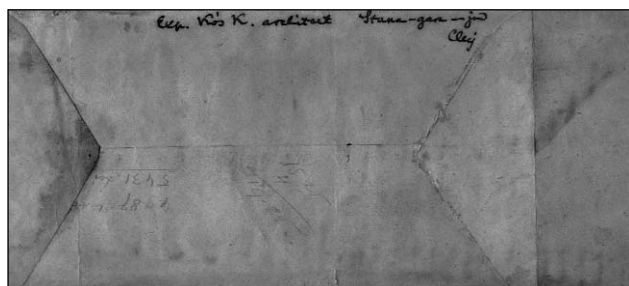
Igaz tisztelettel

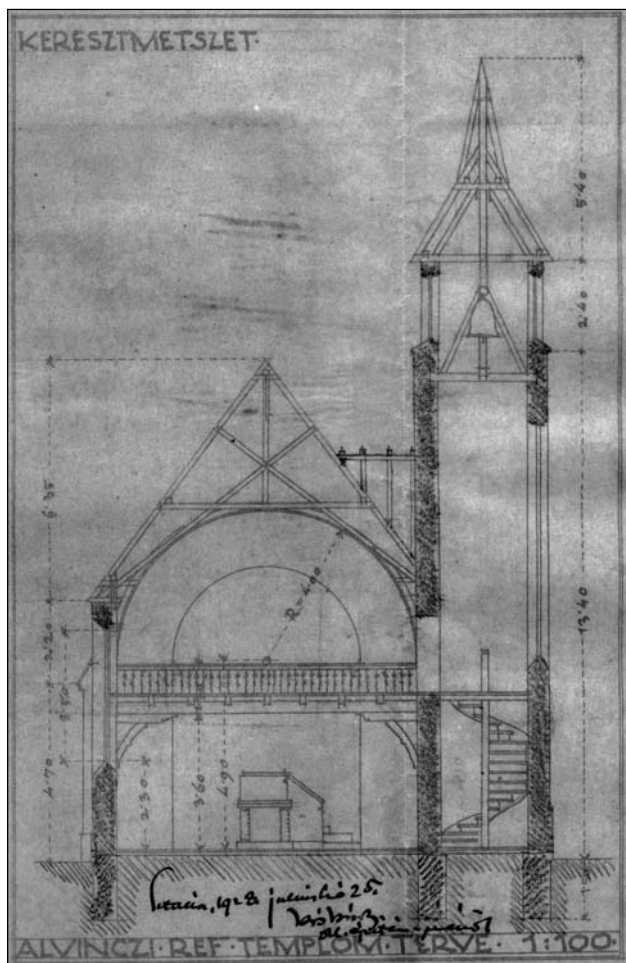
Kós Károly

Jegyzet: Kézzel írott levél az Erdélyi Szépművés Céh fejléces levélpapírján. A második oldal jobb alsó sarkában tintával a címzett írása: „Válasz 928.VIII. 4.” + Aláírás. A hosszú borítékon a címzés: Özv. Benedek Károlyné úrasszonynak. Vințul de Jos (Al-

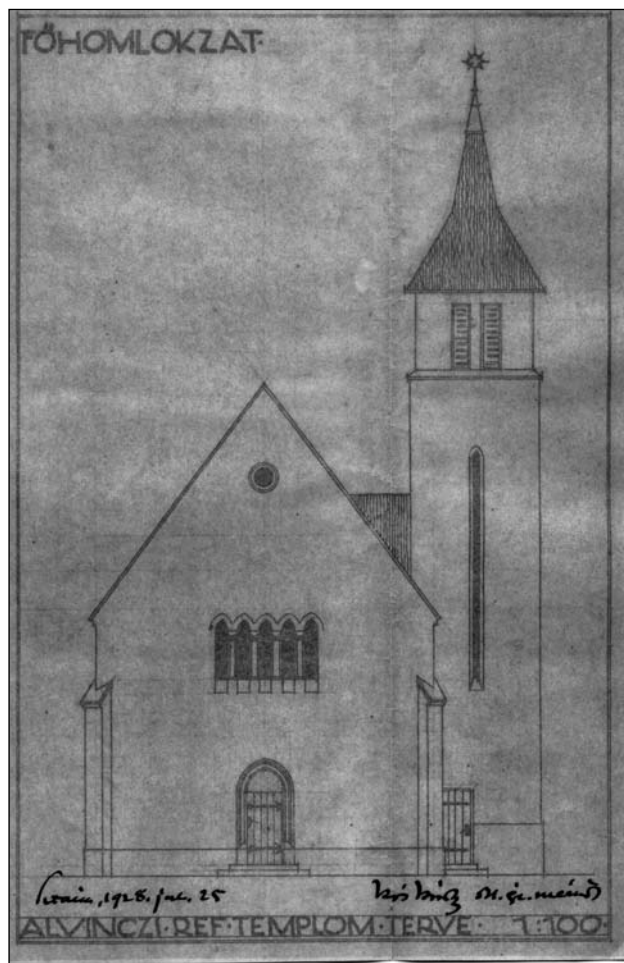
vincz). Feladó: Exp. Kós K. architect. Stana – gara – Jud. Cluj. Az ajánlott levélén borítékján szerepel az „R. Stana Gara Nr. 2” postai pecsét.

A konkrét tervvázlatokhoz fűzött magyarázaton túlmenően a levél szövege többek között azért is figyelmet érdemel, mert hitelesen dokumentálja a kiváló műépítész fogékonyságát a műemlékek, az építőművészeti örökség értékei iránt, s következtetni enged azokra a szempontokra és törekvésekre, amelyet a középkori relikviák, mives faragott kövek felhasználásában, igényes és leleményes értékesítésében érvényesített. Pályája során Kós Károly mindenkor fokozott figyelmet fordított a műemlékek megőrzésére és helyreállítására. Kós Károly, akit Temesvározt az „egyesült protestáns egyház” templomában tartottak keresztvíz alá, szoros kapcsolatban állt a református eklézsiával. Jónéhány évtizeden át főgondnoka volt a kolozsvári református egyházkerületnek. Több templomot, papilakot és iskolaépületet tervezett a kálvinista egyházközsegek számára, műépítésként az épületrestaurálások soránál nyújtott szakmai asszisztenciát és segítséget. Tervei szerint újjították fel 1922-ben Kalotaszegen a magyarbikali református templomot. Ugyanazon esztendőben haranglábat tervezett a kolozsmonostori római katolikus Kálvária-templom telkére. 1924-ben készült el a sztánai görögkatolikus templom valamint a bánffy-hunyadi református parókia terveivel. Kós Károly tervei alapján restaurálták és toldották meg 1924-ben az erdőfeleki görögkatolikus templomot. A Kós Károly tervezte sepsiszentgyörgyi református leány-gimnázium épülete került tető alá 1926-ban, a következő esztendőben épült fel a nagybaconi református művelődési ház valamint a kispetri görögkatolikus templom. Nagyon termékenynek bizonyult a műépítész Kós Károly számára az 1928-as esztendő, amikor a bodosi, az erődsdi református parókiákat és imatermeket, a marosvécsi népiskolát és tanítólakást, a fejerdi görögkatolikus templomot, az erdőfalvi görögkatolikus templom módosítását és felújítását is befejezték. A régi templomból átmentett, 1752-53-ból származó mőtárgy-töredékeket – szöszéket, karzatot, mennyezetrészeket – használt fel az 1936-ban részben fölépített bábonyi református templom

Az alvinczi református templom terve, 1928 (keresztmetszet)

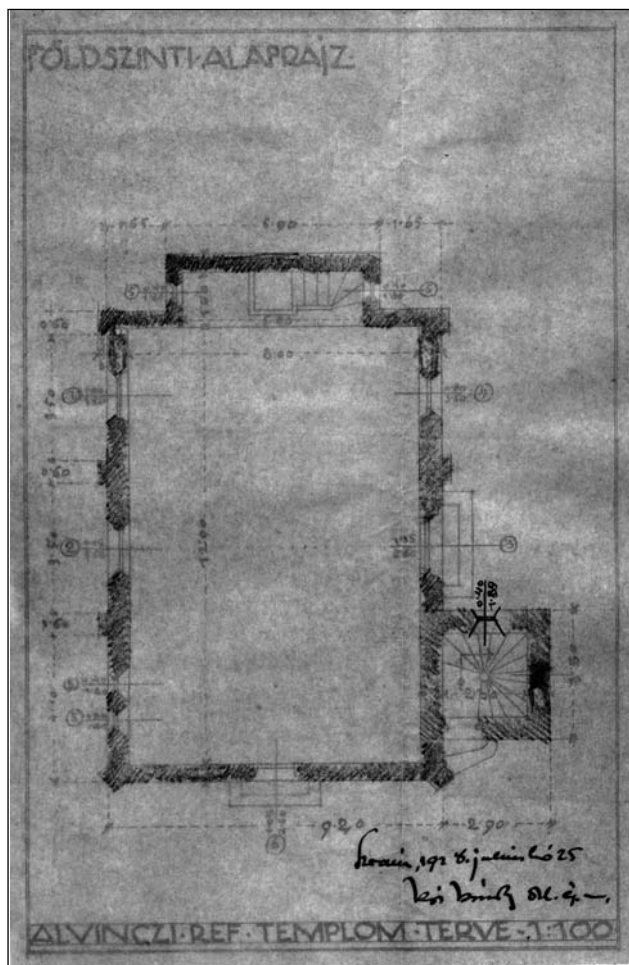

Az alvinczi református templom terve, 1928 (főhomlokzat)

és tanterem épületénél, amelynek homlokzatát egyébként szétszórt terméskódarabok tették mozgalmassá. Kós Károly elgondolásai, tervei alapján restaurálták, újítták fel, építették és alakították át az 1930-40-es években a magyarvistai, a bonchidai, magyarbikali, széki, a körtélyfajai református, a kispetri, a feleki görögkatolikus templomok Hunyadi Mátyás kolozsvári szülőháza, a bonchidai Bánffy-kastély stb. Pályájának a két világháború közötti időszakáról Kós Károly a következőket írta: „a hozzám mint szakemberhez és sorstestvérükhöz bizalommal forduló falusi és városi magyar (sőt román) dolgozó kis emberek és haladó gondolkodású szellemi munkások számára terveztem és építtettem egyszerű, szerény hajlékokat az embernek, a kultúrának, a hitnek...” Az alvinczi özv. Benedek Károlyné tehát református egyházhoz érzelmileg is szorosan kötődő, a templomépítészetben és épületrestaurálásban alapos ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező szakember hozzáértésére és jártasságára apellált, amikor elhatározta egy új református templom fölépítését a történelmi emlékhelyként számontartott Alvincen.

Alvinc község Alsó-Fehér megyében, Maros partján fekszik. A települést fontos vasúti csomópont és történelmi emlékhelyként jelölik az újabb kori térképek. A historikusok feltételezése szerint a helynév alapjául a német Winz személynév szolgálhatott. Külön érdekességgént említik a nyelvtörténészek:

puszta személynévvel Európában csak a magyarok és a törökök neveztek el helységet, a többi nép a személynévhez legtöbbször valamilyen képzót illeszt. Valójában német telepesek létesítették a 11. vagy 12. században a községet, amelynek neve 1205-ben Wynch Inferiorként szerepel az egyik oklevélben. Oppidum Alsowincről szól egy 1393-ban kelt akta, írott dokumentum. Ebben az időszakban, a 12. században épült a Gyulafehérvárral szomszédos mezőváros első temploma is, amely Szent Katalin tiszteletére volt szentelve. A 14. században, amelynek közepén a pápai tizedjegyzék szerint Miklós volt a település plébánosa, épült fel a régi helyén a román kori maradványokat is őrző új gótikus templom, amely a reformációt követően előbb a lutheránusok, majd a reformátusok birtokába került. A várfallal körülvett háromhajós hajdani bazilika falai között 1590-ben már magyarul prédikáltak a templomban. A templomépület romlása a 16-17. századi háborúk következtében indult el és öltött tragikus, lehangoló méreteket. Az alvinci hívek a 17. század elején lettek reformátusokká. A protestáns hívek kérésére és szorgalmazására bontották le az oldalhajókat, az árkádíveket meg befalazták, így a templom egyetlen hosszú térré alakult, a nyolcszög felével záródó szentélyrésszel. Tornyát csak a 19. században építették hozzá. Az eredeti gótikus templomból megmaradt a középhajó és a szentély, az eredeti boltozat nélkül. Sík deszkamennyezete festetlen, padlószintje

Az alvinci református templom terve, 1928 (földszinti alaprajz)

erősen megemelkedett. Az eredeti templomnak egy keresztboltozatú és egy boltsüveges szentélye, a háromhajós résznek pedig legalább négy boltszakasza volt. A szentély és a hajó közti diadalív maradványa még ma is látható. A szentély külsején nyomokban még láthatók falfestmények és gótikus ablakai is jó állapotban maradtak meg. A református használat során a déli oldalfalhoz falazott portikust építettek. Az Erdélyre jellemző vízvetős, sisakos, nyolcszögű gúla tornyot a 19. században megvastagított falakon építették. Ezzel együtt, egy több száz főnek helyet adó templom maradt, amit az 1960-as évekig istentiszteleti célokra használtak. A község utolsó parókus lelkésze, Péterfy Árpád saját kezűleg javíttatta családjának segítségével a műemléktemplomot, amelyet később bérbe adott egy állami kereskedelmi vállalatnak, amely bútorraktárnak használta. Az 1970-es években kétszer is előtönte a Maros, azóta használaton kívül áll. A víz nagymértékben károsította az épületet, majd az elmúlt évtizedek alatt a helybeliek rongálásának volt kitéve. Az elmúlt években lelopták a harangot a közel húsz méter magas toronyból, de elhordták a tetőn lévő cserepet és a fatetőszerkezet egy jelentős részét is. Két kőoroszlánt s az úrasztalát is ellopták a templomból. A helybeli néhány református család feljelentése nyomán a cserep meglett, azt a helybeli református férfiak több hónapig tartó munkával visszatették a templomra. A templom ezzel egy időben vált újra zárhatóvá, így a

templom belső és külső környezetének rendbetétele értelmet nyert. A templom belsejéből az állattartás nyomait, a tűzrakóhelyet, és nagy mennyiségű törmelékkel kellett kihordaniuk a gyülekezet tagjainak. 2004-ben eltüntették a belső falfelületet egyenletesen borító, a templomhoz méltatlan ábrákat és feliratokat. A Magyar Kulturális Örökség kuratóriumától kapott pénzzel végzett munkát a néhány évvel ezelőtt történt alapos régészeti kutatás eredményeinek figyelembevételével végezték, hogy a megmaradt középkori falfestményekben lehetőleg ne tegyenek kárt. A belső rendbetétel során előkerült a törmelék alól az egykori szószerk lábazata és a felvezető lépcső indítása a templom keleti végében. A templom falainak külső oldalát sűrű bozót vette körbe, kisebb fákkal, amelyet kiirtottak. Letakarították a falakat károsító vadszőlőindákat is. Az alvinci kálvinista gyülekezet ma szórványgyülekezet. A szolgálatot végző Gudor András gyulafehérvári lelkész az utóbbi években az ünnepi istentiszteleteket ismét a középkori templomban tarthatta. A második világháború után beszakadt mennyezetű templomot az 1970-es években valamint a 21. század elején javították. A harangja, ajtaja nincs, berendezése teljes mértékben hiányzik.

Domokos kolostor is létezett Alvincen, amelynek priorja 1361-ben fráter Alardus volt. Templomuk Szűz Mária nevét viselte. A 13. században gótikus stílusban épült hajdani Domonkos-rendi kolostorból formálták, alakították át a 16. század közepén a Martinuzzi-kastélyt, melynek falai közt 1551-ben a politikus pálos szerzetest, Fráter Györgyöt Castaldo emberei orvul meggyilkolták. Élettelen testét kidobták az ablakon, majd 1552 márciusáig temetetlenül tartották egy faladában... Hazárdi Miklós és Martinuzzi György idejében látható reneszánsz várkastéllyá építették át a gótikus kolostort. A kastély nyugati és déli oldala a 18. században leégett – nem építették újjá – északi oldala a 19. században még lakható volt, de ma már az is rom. A második világháború után ugyanis a községbeli kollektív gazdaság foglalta le az épületet, amelyet hagyott leromlani, továbbpusztulni, teljesen elenyészni. A hajdani díszes kastélyt Erdély egyik legszebb és legregényesebb romjaként tartják számon a turisztikai útikönyvek. Bethlen Gábor habánokat telepített Alvincre.

A Maros sorozatos kiöntése, a pusztító árvizek arra kényszerítették a mezőváros lakosságát, hogy folyó partjától fokozatosan eltávolodva építse ismételten újra házait, gazdasági épületeit. A kastély és a református templom ugyancsak erősen megrogygánt épülete a település peremére került. Alvinc jelenleg két nevezetes rommal büszkélkedhet: a Martinuzzi-kastély valamint a gótikus stílusú református templom omladozó épületmaradványaival.

Alvincen született Pongrácz Szent István (1582–1619), jezsuita szerzetes, a kassai vértanú, valamint a neves író, publicista és politikus br. Kemény Zsigmond (1814–1875).

Megítélésünk szerint, az előbukkant eredeti levél s a mellékelt rajzok mindenképpen fontos adalékot jelentenek a Fehér megyei Alvinc történetének és a 125 esztendeje Temesvárott született Kós Károly sokrétű, maradandó értékű életművének jobb, alaposabb megismeréséhez.

Szatmárnémeti és Dsida Jenő

Morzsák a költő utóéletéhez

Nem vagyok irodalomtörténész, s nem tekintem feladatomnak e rövid beszámolóval a Dsida-filológiát gazdagítani. Remélem azonban, hogy amikről szólni fogok, azok a Dsida Jenő és szülővárosa kapcsolata, különösen pedig a költő utóélete szempontjából értékelhető adatokként szolgálhatnak.

Az 1989-es romániai eseményeket követően művelődésszervezőként próbálom a jelenlegi romániai Szatmár megye irodalmi és történelmi emlékeit népszerűsíteni, az itt született, tevékenységükkel e vidékhez kötődő személyiségek kultuszát megalapozni, éltetni. 1989 végén magával sodort a romániai pezsgő politikai élet, egyik alapítója és vezetője lettem a Romániai Magyar Demokrata Szövetség Szatmár megyei szervezetének, s erőmhöz és lehetőségeimhez mérten – úgy érzem – tettem is valamit, hogy a kultúra Trianont követően közel száz esztendő alatt felgyülemlett adósságát valamelyest törlesszük, éljünk azzal a lehetőséggel, hogy fejünket felemelhettük az alázat porából.

Bocsánat, hogy szólok erről, s bevezetőként nem Dsida Jenőről beszélek.

Negyvenöt esztendeje végeztem a kolozsvári egyetem filológia karán. Hazamentem tanítani egy Szamos menti faluba, mert már akkor úgy éreztem, hogy nekem Szatmáron és környékén még a kövek is mesélnek. Szerettem s szeretem a Partiumot, a Szamoshatárt, a mai romániai Szatmár, Szilágy és Máramaros megyét. Természeti szépségeit épp úgy, mint szellemi kincseit. Egyetemi vakációkra hazafelé jövet Nagyváradtól Szatmárnémetiig minden alkalommal a vonat ablakánál álltam, s táguló tudóval szívtam magamba a levegőt, szemem szinte falta a suhanó táj szépségeit. Állítom ugyanis, hogy a naplemente a nyári Alföldön a legszebb s a végtelennek tűnő látóhatár valóban a Petőfi által is megfogalmazott szabadságérzetet juttatja a síkvidékben gyönyörködni akaró és tudó eszébe. Irodalmárként pedig – akinek valóban: még a kövek is mesélnek – történelmünk, kultúránk megannyi eseménye, alakja juthatott útközben eszembe Szent László városától hazáig. Diószegnél és Székelyhídnál Álmosd határát is látni vélve Bocskai és Kölcsey, Érsemjénnél és a szomszédságában lévő Érmihályfalván Kazinczy és Fráter Lőránd (hisz akkor még szülővárosom tavaszi hangulatát, illatát is idézte a nótás kapitány közismert dala, a Tele van a város akácfavirággal), vagy az Érmihályfalván született és Szatmárnémetiben inaskodó Zelk Zoltán szolt hozzám, hogy Nagykárolynál a mai magyar irodalmi nyelv megteremtőjét: Károli Gáspárt, a költői lét kiteljesedéséhez nélkülözhetetlen magánéleti boldogságot Szatmár tájain megtaláló Petőfit, az iskolás Ady Endrét, avagy a szatmári szülőházam szomszédságában álló Zárdát jól ismerő Kaffka Margitot idézhessem, majd a domahidai állomáson átrobogó gyorsvonatból a bokrokkal körbeült s illetéktelen szemek elől rejtőző, elrejtett Rákóczi emlékművet próbáljam felfedezni. Itthon pedig? Nem sorolom, mert órákat, napokat, egy életet lehetne beszélni – tanulni. Nekem, mindenkinek –

bárkinek, aki hiszi, hogy számára még az élettelen kövek is mesélnek.

Hosszú idő óta a legrégebbi romániai magyar művelődési szervezet, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alelnökeként, valamint a helyi hagyományok ápolását, feltárását célul tűző, eredetileg 1892-ben megalakított, majd az 1947-es megszüntetését követően 1990-ben újraalakult Szatmárnémeti Kölcsey Kör elnökeként tevékenykedem. Mi sem természetesebb, hogy 1990-ben a 200 éves születési évforduló ürügyén is Kölcsey szellemének idézésével kezdtük tevékenységünket, de az 1990-es marosvásárhelyi véres március – melynek sikertelen főpróbája Szatmárnémetiben volt, ahol azonban sem a románság, sem pedig a magyarság nem vette fel a gyűlölet odadobott kesztyűjét, s ennek ismeretében ma talán könnyebben és magától érthetőbb, hogyan sikerült hetekkel ezelőtt e megye önkormányzatának és három nagy városának élére magyar nemzetiségű vezetőt választani. Az 1990-es marosvásárhelyi eseményeket követően indítottuk el, épp a Kárpát-medencei együttélés lehetőségének és szükségszerűségének példázataként a Rákóczi-szabadságharcra és Ady Endrével kapcsolatos programjainkat, melyek ma is élnek, akár a Petőfit idéző, vagy a Jakabffy Elemér kisebbségpolitikus, avagy a Szilágyi Domokos és a Páskándi Géza költők emlékének adózóak.

Dsida Jenő kultuszának megteremtése, egyáltalán: annak tudatosítása, hogy ő Szatmárnémeti szülötte, s élete jelentős részét városunkban töltötte – már az első kerek évfordulós Dsida-megemlékezés időpontjában: 1992-ben célként állt előttünk.

Családi élményeim is fűződtek a költőhöz. Édesanyám, ki csupán két esztendővel volt fiatalabb a költőnél, ismerte őt. Beszélt erről nekem még középiskolás koromban, akkor, amikor magyar irodalom szakos tanárainknak köszönhetően (bár az ötvenes évek közepének iskolai tanterveiben Dsida költeményeinek tanítása, írói tevékenysége jelentőségének méltatása nem szerepelt még), mint szűkebb pátriánk nagy szülöttéről, s az akkor szokásos összekacsintással még a Psalmus Hungaricus című költeményéről is tudomást szereztünk. Hiszen 1957, amikor érettségiztem: Dsida szempontjából kerek évfordulós esztendő volt, s az akkor 400 éves fennállását ünneplő szatmári magyar oktatás, a Kölcsey Ferenc nevét felvett iskola ünnepei – legalábbis irodalomórákon, belső, családi környezetben – lehetőséget teremtettek nem egy, a névadást ünneplő iskolához, a városhoz kapcsolódó jeles személyiség nevének, tevékenységének megemlézésére. Csak hálával tudok gondolni gimnáziumi éveim mindhárom magyar irodalomtanárára, s itt, Egerben külön főhajtással kell emlékeznem az 1957-ben bennünket tanító, 1994-től tavalyi haláláig épp e városban élő és alkotó Gál Elemérre, ki az irodalomkritikusok által a 2007-es esztendő könyvszenzációjaként értékelt Héthavas című őstörténeti hitregény szerzője. Magam s nemzedékársaim mindegyike, mindazok, akiket tanított, akikkel megtisztelő szellemi társként megosz-

Dsida Jenő

totta gondolatait, nemzeti örökségünk ápolására, óvására, a gondoskodás szükségességének továbbadására kaptunk tőle indítékot. Jó katolikus székelyként zökkenőmentesen beilleszkedett a Szamoshat protestáns szemléletű világába, népben, nemzetben tudott gondolkodni, tanítani. Dsida Jenőről is tőle hallottak annak idején sokan először máig érvényes méltató, elismerő szavakat.

Igaz az is, hogy épp érettségink évében, 1957-ben (talán korántsem véletlenül, hiszen a költő abban az esztendőben lett volna 50 éves) szatmári kötődésű íróknak, irodalomtörténészeknek (többek közt: Pánek Zoltánnak, Páskándi Gézának és Láng Gusztávnak) érdeként évtizedes hallgatást követően romániai sajtóorgánumokban írni kezdtek Dsida Jenőről is, s magam (későbbi ötödéves bölcsészhallgatóként) mindezeknek köszönhetően már ismerősként hallgattam Sóni Pál, egykori tanárom ideológiai okok miatt kissé visszafogott, Dsida lírája értékeit megtagadni azonban mégsem tudó előadását.

Édesanyám a 20. század húszas éveiben a Láncos templommal szembeni, az egykori Kölcsény, ma Iuliu Maniu utca jobboldali első sarokházában lakott. Annak üzlethelyiségében volt az apjának, Szabó Gézának fűszer- és csemege kereskedése, s az épületnek a Hieronymi, mai Caișilor (Barack) utca felőli ablakából naponta látta az iskolából hazafelé tartó Dsida Jenőt, aki szüleivel Beregszászról visszaköltözve Szatmárnémetibe az I. világháborút követő években 1925-ig az utca túloldali, a mai Nichita Stănescu sar-

kán álló, a szatmáriak által hosszú ideig Kenyérgyárnak ismert emeletes épületben lakott. Verskedvelő édesanyám nem egyszer személyesen találkozott a Szatmárnémetiben megjelenő Cimborába is irogató Dsidával, valamint szüleivel is, hiszen vásárolni gyakran betért a Dsida-család Szabó Géza üzletébe. De ismerte azért is, mivel unokatestvérének, a szomszéd Vajay (ma Gabriel Georgescu) utcában lakó Mertz Valinak, a későbbi Dumitrașcunének (kivel újságíróként a költővel kapcsolatosan magam is elbeszélgettem) a gimnázium felső osztályaiba járó Dsida Jenő udvarolgatott, sőt: 1924 májusában – hisz akkor nagy divat volt – még éjjeli zenét is adott.

Az már csak véletlen, hogy a Dicsőszentmártonból 1925-ben Szatmárnémetibe költözött édesapám épp a Kenyérgyár épületében bérelt lakást, de ő – állítása szerint – soha sem találkozott azonban a költővel, a későbbi években műkedvelő színjátszóként azonban gyakran hallott róla, arról, hogy ugyanabban a házban élt évekkel előbb Dsida Jenő diákkorában, amelyikben ő Szatmárra érkezésekor szobát bérelt. A húszas évek közepén jelentős műkedvelő színjátszás gazdagította Szatmár művelődési életét, a diák Dsida Jenő is bekapcsolódott abba, s oly tehetségekkel együtt emlegették nevét, alakításait, még évek múlva is Szatmárról történt távozását követően, mint a kereskedősegédként akkor a városban élő és műkedvelőként gyakran játszó Kovács Andor, a későbbi Ajtay Andor kiváló színművész.

Jómagam még tanárként, 1968-ban írtam néhány sort a Korunk 8-as számában Feljegyzések Benedek Elekről címmel a nagy meseíró és a Cimbora szerkesztőjének 1924 októberi szatmári látogatása kapcsán a diák Dsida Jenő műkedvelősködéséről. A Szamos parti városba látogató Elek apó a Szabadsajtó Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság, valamint a legismertebb szatmári napilap, a Szamos vendége volt. Ünneppé volt Benedek Elek látogatása. Október 20-án délután Elek apó tiszteletére Szabadkay József, a színház akkori igazgatója rendezésében helybeli diákok bemutatták az 1900-ban írt Többsincs királyfi verses mesejátékát. Ketten akkor még éltek a színmű szereplői közül. Velük beszélgettem el. A Cimbora és a Szamos 1924. október 26-i számában megjelent Szatmári szép napok című visszaemlékezésében az igazi ünnepnek, a szatmári szép napok legszebbikének Benedek Elek a mesedélutánt tartotta. S ebben nagy részük volt a színdarab szereplőinek, köztük a Többsincs királyfiában az őt szerepét alakító Dsida Jenőnek is, kit Benedek Elek a szatmári látogatásról reflektáló írásában a Cimbora olvasóinak lelkes poétájaként emleget, hiszen több verse is nyomdafestéket látott az év folyamán az ifjúságnak szerkesztett folyóirat hasábjain. Érdekes, de koránt sem véletlen, hogy tíz esztendővel később a Dsida Jenőnél négy évvel fiatalabb öcs, a több magyar színtársulat tagjaként ismert, de elsősorban is Győrőző költő Csengery (Dsida) Aladár az 1934/35-ös évadban Szatmárnémetiben játszott – a családnak komoly kötődései lehettek a színházhoz.

Az 1992-es Dsida-megemlékezésre készülődve először is a szatmári szülőház felkutatására és megjelölésére gondoltunk. De azt a házat – a volt Hunyadi, 1989 előtt Marx Károly, ma pedig Corvinilor nevet viselő utcában –, melyet egyik interjújában a költő édesanyja megjelölt, már azért sem találtuk, mivel a huszadik század elejétől – akárcsak a város többi

utcai épületeit – a telkek osztódásával többször is átszámozták.

S mit hozott a véletlen?

Kíváncsi voltam, s mivel alkalmam adódott rá, fellapoztattam a római katolikus székesegyházi plébániánál található (a szekuritáté többszöri gyűjtőakciói ellenére is az egyház tulajdonában maradt) század eleji születési anyakönyvet. Dsida Jenő nevét azonban a plébános nem találta. Tüzetesebben átnézve az 1907. májusi bejegyzéseket, 17-ei születési dátummal Jenő Emilként ott szerepelt azonban Tóth Margit gyermeke, mint Binder Félix Milán eszéki származású postatiszt fia és Dsida Aladár hadnagy keresztgyermeke. Keresztelése június 2-án volt. A szülők lakhelyeként pedig az anyakönyvi bejegyzés a Bercsényi (mai Coşbuc) utca 54 számú ház volt megjelölve. Ezt az utcát is többször átszámozták az I. világháborút követően, a ma ott lakók sem tudtak felvilágosítást adni azonban, hogy 1907-ben melyik ház állhatott az 54-es számon, s kik lakhattak abban 85 esztendővel előbb. Különben is – feltételeztem pillanatnyi kis rossz májúsággal – minden bizonnyal borozgatást követően jó formában lehetett a székesegyház akkori plébánosa, s akaratlanul összecserélte az apa és keresztapa nevét. Hiszen Dsida Jenő szülei: anyja hibátlan lánykori nevén, s apja is helyesen szerepel az anyakönyvben, csupán ez utóbbi a keresztülők rovatban. Miért ne cserélhette volna össze a bejegyzést eszközöző lakhelyeket is? – érveltem magamban.

Gondolni sem mertem (hiszen addig senkitől, még Dsida Jenő volt iskolatársaitól sem hallottam), hogy a költő nem Dsida Jenő néven látta meg a napvilágot.

Magam megnyugtatósaért is ellenőriztem azonban az adatokat a Polgármesteri Hivatal állami anyakönyveiben. S ez indította el aztán kis kutatógátlást a városháza, valamint az Állami Levéltár iratai között, s írtam felfedezéseimről Ki volt Dsida Jenő édesapja? címmel néhány sort a Romániai Magyar Szó 1992. április 25-i számában.

Ugyanis – s most ismételtelen megkövetem az általam nem ismert, de meggyanúsított plébánost – helyesen jegyezték be az egyházi anyakönyvbe is Dsida Jenő születését. Az édesanya a költő születésekor törvényesen Binder Félix Milán felesége volt, s Dsida Jenő 1923-ig viselte a Binder nevet, így szerepel az 1920/21-es iskolai tanévig a nyomtatásban évenként megjelenő iskolai értesítőben is. Érdekes módon azonban az 1921/22-es tanév értesítőjében, tehát a Szatmárnémetiben 1923-ban kötött örökbefogadási szerződésnek a román igazságügyi minisztérium kolozsvári főigazgatósága által októberben aláírt és az állami anyakönyvbe is bevezetett jóváhagyását megelőzően már Dzsidaként (zs-vel írva!) említik. Tiszta jeles tanulója volt az osztálynak, s tornából felmentett. Anyja 1908-ban vált el csak egykori férjétől (Debrecenben mondták ki a végső döntést), s Dsida Aladárral törvényesen 1910. szeptember 18-án kötött polgári házasságot – öccse, a későbbi Csengery Aladár színész már azt követően, 1911. júliusában született.

Regénybe illőek lehetnek a válás, a házasság, a költő kései névváltoztatásának történetei, kulisszatitkai. Érdekes: Dsida Jenő volt osztály- és játszótársai, kikkel alkalmam volt még találkoznom, interjút készítenem a 90-es években: Dsida és nem Binder-

ként ismerték Jenő osztálytársukat. Valahogy a József Attila sorsára emlékeztetőek, vele hozhatóak párhuzamba a Dsidával történtek. József Attila írta önéletrajzában az őt Pistának szólító öcsödi nevelőszüleivel kapcsolatosan: „A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbentett, úgy éreztem, hogy a létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése, azt hiszem, döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják”.

Mi játszódhatott le a mélyen vallásos Dsida lelkében, hogyan dolgozta fel e szinte tudathasadásos helyzetét ő és családja? S mi volt, mi mozgott a háttérben, miért nem engedte, egyezett bele hosszú éveken keresztül Binder Milán Félix, hogy volt feleségének gyermeke ne vérszerinti apjának nevét viselhesse?

A fentiek vezettek aztán oda, hogy a bizonytalan szülőház keresgéléséről és megjelöléséről – egyelőre – lemondjunk. A Szatmárnémeti Polgármesteri Hivatal levéltárában megtalálható iratok tanúsága szerint (melyeket az 1997-ben megjelent ünnepi műsorfüzetünkben reprodukáltunk) az 1910-es házasságkötés bejelentésekor Dsida Aladár a Hunyadi utca 42 számot, míg Csengeri Tóth Margit az Árpád (mai Vasile Lucaciu) utca 55-öt adta meg lakhelyéül, amelyik szám alatt ma már 20. század elején épült ház nem található.

Mostani egri jövetelem előtt, kíváncsiságból, megnéztem a születési anyakönyv Megyei Tanácsnál található másodpéldányát. Ugyan azok az adatok, mint az első példányban. Apja- és a születés bejelentőjeként a 27 éves Binder Milán Félix m. kir. posta és táviró tiszt van bejegyezve, anyja pedig a 20 éves Tóth Margit. Érdekesség csupán annyi, hogy a törvényes előírásokkal ellentétben ebben a példányban nem vezették be a későbbi módosításokat: sem a névváltoztatást, sem a házasságot és a halált. E szerint az anyakönyv szerint Dsida Jenő még mindig Binder Jenő Emil.

Emlékjelhagyásra maradt az egykori Kenyérgyár, a Kölcsey Ferenc Főgimnázium bentlakásának jelenlegi épülete, melynek (igaz: 1925-től többször is átalakították a szobáit, s a lépcsőháza sem ott volt, ahol ma található) az emeleti sarokszobáiban laktak Dsida Aladárék.

A Szatmárnémeti Kölcsey Kör és a Megyei Művelődési Felügyelőség égisze alatt megrendezett 1992-es Dsida Napokat (már nem tudnám megmondani: milyen okokból) a költő születését megelőző hét végére: május 8–9-re időzítettük. Az előtte egy esztendővel felavatott Kölcsey-szobor ünnepségei mellett az 1989-es eseményeket követő Szatmár megyei művelődési rendezvények közül ez örvendett a legnagyobb érdeklődésnek. A színház nézőtere zsúfolásig megtelt, még a kakasülön is voltak.

A Dsida Jenő élete és költészete címmel tartott irodalmi tanácskozásra oly kitűnő előadók fogadták el meghívásunkat, mint az akkori politikai élet aktív szereplőjeként is sokak által ismert és tisztelt Cs. Gyimesi Éva kolozsvári irodalomtörténész, vagy a történelmi Szatmár megyéhez ezer szállal kötődő és kitűnő szónok: Katona Tamás budapesti történész

(akkor külügyi államtitkár), kinek szerkesztésében és utószavával 1965-ben megjelent Dsida-kötet nagyban hozzájárult a költő újra felfedezéséhez. Ott volt a Dsida szülővárosában, Szatmárnémetiben érettségizett, ma Szombathelyen tanító és doktori értekezését Dsidából megvédő Láng Gusztáv egyetemi tanár, valamint Dsida egykori jóbarátja, fordítója, a Claude Romano néven zeneszerzőként is ismert, magyarul anyanyelvi szinten beszélő író és zeneszerző, a sokak által kedvelt Dónát úton nyílnak már az orgonák sláger komponistája: George Sbârcea muzikológus. Ő volt Dsida Jenőnek az a kolozsvári barátja, akit 1936-ban Móra Ferenc Dióbél királyfi című elbeszélésének dramatisálásakor kísérőzene komponálásával bízott meg, s kiállt mellette, amikor nacionalista hangvételű kritikák és javaslatok érték polgári és művészi neve miatt a szerzőt: George Sbârcea és Claude Romano helyett a szépen hangzó magyar Barcsai használatához kötötték a zenés színdarab bemutatását. Dsida szolidaritást vállalt a zeneszerzővel, a bemutató elmaradt.

Az 1992-es szatmári Dsida Napokon a színház művészei (tiszteltdíj nélkül) Népem, te szent, te kárhozott, te drága címmel mutattak be irodalmi műsort, a rendezvény szünetében pedig a Dsida Psalmus Hungaricus-a ihletésére Szokolay Sándor Magyar Zsoltár című műve hangzott el a betegsége miatt ünnepségünkről távol maradni kényszerült zeneszerzőtől erre az alkalomra elküldött felvételen.

Szép példája volt az önzetlen összefogásnak, együttgondolkodásnak ez a megemlékezés. Akárcsak a másnapi táblaavatás, melyre Dsida életének színhelyeiről is érkezőek képviselők. Kárpátaljáról Dalmay Árpád, a KMKSZ beregszászi elnöke beszélt, Kolozsvárról Horváth Andor, akkori művelődési államtitkáruk, a helybeli románság részéről pedig a megye alprefektusa és alpolgármestere kapott szót. Mág marandó élmény volt ugyanakkor Soós Angéla, a mai szatmári színtársulat alapító tagjának szavalata. A Psalmus Hungaricus nyílt színen, s évek múltán végre teljes szöveggel, a Dsida-ház előtti utca rögtönzött pódiumán hangzott el először Szatmárnémetiben. Maga a tábla In memoriam Dsida Jenő – mindenki által érthető szavakkal kezdődve két nyelven (magyarul és románul – de a két latin szó okán valójában három nyelven) hirdeti azt, hogy 1918–1925 között abban a házban élt a költő. Az már a művelődési értékeink kisajátításának és egyfajta elmulasztásának példatárát bővíti, hogy a hangszalagon rögzített színházi műsor másfél évtized múltán CD-n megjelent, de úgy, hogy a rendezvény egésze valódi szervezőinek nevét fel sem tűntették.

A következő jelentősnek nevezhető Dsida-megemlékezést a költő kilencvenedik születésnapja alkalmával szerveztük. Katona Tamás, Budapest I. kerülete akkori polgármesterének, s egy amerikai érdekeltségű cég magát felfedni még ma sem óhajtó képviselője támogatásának köszönhetően 1997. május 16-án (pénteki napon) szobrot avathattunk a mai Titulescu téri református templom előtti kis téren, annak az egykori vásártérnek a helyén, ahol a környék gyermekei, így a közelben lakó Dsida (orvosai tanácsai ellenére is) szaladgált, rúgta a labdát delutánonként. A szobor alkotója az az Andrássy Kurta János művész, kinek Ady Endréről készült mellszobra a történelmi Szatmár megye települései közül Csongrád díszíti, de ismert alkotása az 1941-ben Nyíregy-

háza főterén felállított, jelenleg a kórház udvarát díszítő Menekülő anya gránit szobor, a balatonfüredi Széchenyi István emlékmű, Sárospatakon a Szent Erzsébet téren álló Lovas bronz szobor – nekem a legjobban tetsző Andrássy Kurta alkotások egyike ez –, vagy a Népi Írók Parkjában Sinka Istvánt ábrázoló mellszobor, melyet az ITÁSZ találkozik egyikén (ha emlékezem nem csal) Varga Domokossal és Czine Mihállyal együtt megkoszorúztunk.

A Szatmárnémeti Kölcsey Kör, valamint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kezdeményezésére a városban az 1989-es eseményeket követően a Dsida Jenőt ábrázoló szobor volt a harmadik felavatásra került magyar vonatkozású térplasztikai alkotás. Hosszú lenne felsorolni, hogy az ajándékba kapott szobor hogyan: hány és milyen módon kieszközölt jóváhagyást, utánajárást követően lett felállítva. Csupán annyit említenék meg, hogy mindez nem került pénzbe – legalábbis a rendezvény szervezőinek, a szoborállítás mozgatóinak. Még a szobor talapzata alapozásához a gáz- és vízművektől kért jóváhagyás pecsétjét is az illetékek kifizetésének jóindulatú elengedésével kaptuk meg, az alap öntését társadalmi munkában az a Kovács Albert vállalkozó végezte, ki a rendszerváltást követően nem egy emlékhagyásunknak: így a szatmári és szódemeteri Kölcsey-szobor, a szatmári Petőfi-emléktábla, a nagysomkúti, magyarlóposi, batizi Szilágyi Domokos tábla és a szatmári szobor elhelyezésében nem csekély szerepet vállalt, a Dsida-szobor talapzatának márványlapjait (akárcsak előbbi és későbbi emlékhagyásaink) Benedek Piroska márványfeldolgozójaól ajándékként kaptuk meg.

A szoboravatást követő ünnepi műsor ez alkalommal a Filharmóniában zajlott. Ismert nevek: Pomogáts Béla irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség akkori elnöke, Gálfalvi Zsolt irodalomkritikus, a Romániai Magyar PEN-klub elnöke, Katona Tamás budapesti történész, I. kerületi polgármester, a beregszászi Dalmay Árpád, Láng Gusztáv irodalomtörténész emelte rangját és kisugárzását a szatmári, majd pedig a másnapi beregszászi és a harmadik napi kolozsvári ünnepségnek. Fehérgyarmati kitérővel (esti megállóval és programmal) ott voltunk a Dsida Jenő életében jelentős szerepet betöltött mindhárom településen. Ehhez hasonló Dsida-zarándoklat az Ukrajna felé idénig érvényes vízumkényszer miatt azóta sem jött létre.

Az emlékezetes 1992-es színházi irodalmi összeállítás sikeréhez rendezőként nagyban hozzájárult Tóth Páll Miklós szatmári színművész. Ugyancsak az ő irányításával léptek színre és mutatták be 1997. május 16-án este a szatmári filharmónia termében a Református Gimnázium diákjai Út a Kálváriára című összeállításukat, s ezt a műsorral örvendeztették meg másnap a beregszásziakat és fehérgyarmatiakat. A diákokat követően Közöttük élek címmel később estig elhúzódó külön pódiumműsort mutatott be a szatmárnémeti filharmónia termében Boér Ferenc kolozsvári színművész, aki aztán május 18-án a Házsongárdi temetőben lezajlott koszorúzást követően a kolozsvári Protestáns Teológia dísztermében ismételte meg összeállítását egyetemista fiatalok zsúfolt teltháza előtt. E máig is élményszámba menő pódiumműsor 2002-ben, a 95. Dsida születésnapra emlékezve a Petőfi Irodalmi Múzeum ösztönzésére és támogatásával Mózes Huba és Kabán Annamária iro-

dalomtörténészek előadásait követően (igaz: késő ősszel) újra színre került Szatmáron a Kölcsey Ferenc Főgimnázium dísztermében. Napokkal előbb Boér Ferenc felújítva Dsida-összeállítását a 70. halál-évfordulóra Mindenki szíve voltam címmel emlékezett újra.

2007-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület országos kiemelt rendezvényei közé iktatta be a szatmári és kolozsvári májusi centenáriumi megemlékezést. Ez tette lehetővé, hogy a háromnapos Dsida-megemlékezés záróakkordjaként a kolozsvári Dsida-ház falán: a mai Iuliu Hossu, a szocializmus éveiben Pavlovként ismert egykori Fürdő utca 28 alatt lévő épületre a szülőváros ajándékeként az EMKE országos elnöksége hathatós segítségével és a kolozsvári római katolikus egyház és Kolozsvár Polgármesteri Hivatala jóváhagyásával emléktábla került.

Ezt megelőzően, május 17-én, a születésnapon (áldozócsütörtök lévén) Szatmárnémetiben csak a Dsida-szobrot koszorúztuk meg. Schönberger Jenő római katolikus megyéspüspök mellett Katona Tamás történész és Pomogáts Béla irodalomtörténész beszélt a szobornál. Másnap – az írott és elektronikus média egybehangzó véleménye szerint – a Dsida-filológia szempontjából jelentős tanácskozási színhelye volt a szülőváros. Tizenegy előadó (Balázs Péter, Végh Balázs Béla, Muhi Sándor, Lisztóczy László, Bura László, Füzesi Magda Pomogáts Béla, Kereskényi Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Láng Gusztáv, Bertha Zoltán) értekezett, s az elhangzott előadások (Cs. Gyimesi Éva tanulmányát kivéve) augusztusra, az EMKE és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör immár hagyományosnak tekinthető Évfordulós tanácskozásokat nevet viselő kötetében, Rákóczi Ferenc marosvásárhelyi fejedelmi beiktatása 300. évfordulója alkalmával rendezett Az élő Rákóczi tanácskozás anyagával együtt megjelentek.

Felemelő élményt jelentett (már közérthetősége miatt is) a Nagy Gyula magyar szakos tanár szakirányításával 2007. május 18-án színre került A költő feltámadása irodalmi–zenés műsor. A tanulóifjúság tavaly májusi szatmári, majd októberben Csengerben megismételt, a 2008. május 15-én Dsida halálának 70. évfordulója közeledtével pedig újra színpadra került előadása Ady Endrét juttathatja eszünkbe. Ifjú szívekben élek – mondhatná el Dsida Jenő is szerénytelenség nélkül magáról. Megcáfolva saját sírverse utolsó szavait. Nem feledjük, nem feledhetjük el sem arca múló földi mását, sem magasban szárnyaló költészetét.

Tavaly októberében Csengerrel bővült azoknak a helységeknek a sora, amelyekben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége részt vállalt a Dsida-kultusz ébresztésében, éltetésében. Nagy Gyula magyar szakos tanár irányításával a költő születésének századik évfordulója alkalmából a szatmári Filharmóniában színpadra vitt Dsida-emlékműsor bemutatását követően irodalmi tanácskozással adóztak a költő emlékének Csenger irodalomkedvelői. Édesanyja: Csengeri Tóth Margit, valamint az egykori járási székhelyen élt Tóth-rokonság révén magukénak tekintik Dsida Jenőt a helybeliek is. A megemlékezésen Bertha Zoltán debreceni irodalomtörténész Dsida Jenő és az erdélyi magyar líráról, Jánosi István, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára a költő Isten-él-

ményéről, Karádi Zsolt főiskola tanár a kevesek által ismert Hálóing nélkül című versről tartott előadást, magam pedig (akárcsak itt most Önök előtt – de jóval tömörebben) a költő szülővárosi utóéletéről beszéltem. A csengeri Dsida Nap a szatmári színház két művésze: Némethy Zsuzsa és Nagy Csongor pódium-műsorával zárult.

2008 májusának közepén – mint előbb is említettem – Dsida Jenő halálának közelgő hetvenedik évfordulója adott alkalmat és lehetőséget a szatmári kultusz mélyítéséhez. Az évfordulók egybeesésének véletlene hozta, hogy a 20. századi erdélyi (de nyugodtan fogalmazhatok úgy, hogy az összmagyar) líra három szatmári kötődésű korszakalkotó lírikusáról illett az idén nyáron megemlékeznünk. Olyanokról, kikről az utóbbi években soha sem feledkeztünk meg. A Szatmárhegyen született (ott emléktáblát és szobrot is kapott) Páskándi Géza idén májusában lett volna 75 éves. 70 éve, júniusban halt meg Dsida Jenő s ugyancsak 70 esztendeje, július első napjaiban született Szilágyi Domokos. Párhuzamos Sajtóértekezlet címmel rendeztünk négynapos megemlékezést Szatmárnémeti, Szatmárhegy, Nagysomkút, Batiz és Beregszász színhellyel. Dsida Jenő mintegy keretbe foglalta a mai ország- és megyehatárokon átívelő rendezvénysorozatot, hiszen az ő szatmári szobrának megkoszorúzásával kezdtünk s a megyeközpont magyar iskolái tanulóinak három felvonásos ünnepi műsorában is arányosan helyet kapott költésze, s nem elhanyagolható módon és terjedelemben hangzottak el róla értekezések a május 16-i irodalmi tanácskozáson. Lisztóczy László, Láng Gusztáv, Cseke Péter és Bertha Zoltán egészítette ki újabb vonásokkal a költő megrajzolt portréját. Május 18-án pedig pedig – tavalyi adósságunkat is törlesztve s az utóbbi évek kényszerből lazuló kapcsolatait újra megerősítve – Beregszászon, a költő elemi iskoláinak színhelyén, a vasútállomás falán elhelyezett emléktábla megkoszorúzásával zártunk. E megemlékezésnek s a rá egy hétre megrendezett Jakabffy Napok néven ismertté vált kisebbségi tanácskozásunknak köszönhetően heteken belül újabb értékes kötettel gazdagszik az Évfordulós tanácskozások című kiadványsorozatunk.

Mostani egri jelenlétem, az itteni Dsida-megemlékezés pedig kitűnő alkalom a Dsida-emlékhelyek kapcsolatteremtésének elmélyítéséhez, újabb tervek konkretizálásához. A költő emlékét példamutatóan őrző és ápoló Eger mellett Budapestre gondolok elsősorban, ahova a család az első világháborút megelőzően felköltözött. Szinte fehér folt a magyar főváros a Dsida-emlékhelyek szempontjából. Remélem, előadásaink itteni hallgatói közt akad majd, aki a budapesti Dsida-emlékhelyek felkutatásában, megjelenésében és ismertté tételében segíteni fog.

MUZSNAY ÁRPÁD

* Elhangzott a KITÁSZ egri vándorgyűlésén 2008 júliusában.

A Wass család cegei levéltára

Wass Albert (1908–1998) születésének centenáriuma, a neves író ünneplése megfelelő alkalmat szolgáltat arra, hogy megemlékezzünk az egyik legrégebbi erdélyi család, a 12. század végéig oklevelek alapján visszavezethető cegei Wass család múltjáról is, illetve ismertessük Valentiny Antal (1883–1948) klasszika-filológus, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár egykori igazgatója által elkezdett és W. Kovács András, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos munkatársa által befejezett kutatást, amely az elmúlt évek egyik legjelentősebb erdélyi levéltári segédletét és forráskiadványát eredményezte.

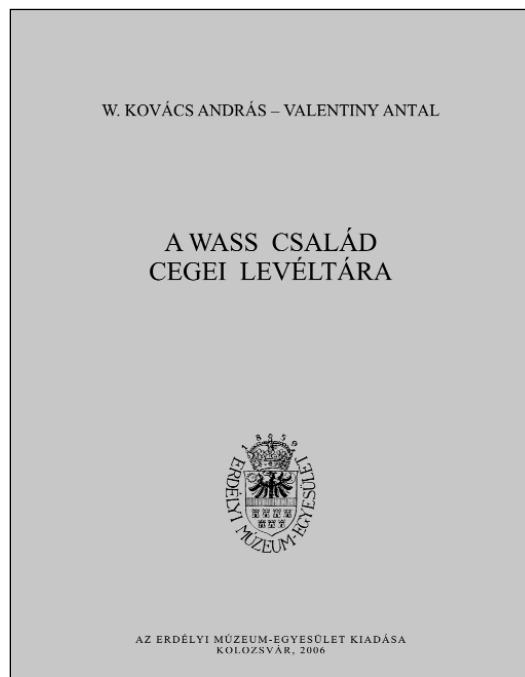
W. Kovács András a korábbi években több, a család történetével kapcsolatos tanulmányt is írt, és ezeket 2005-ben angol nyelvű kötetben is összegezte (*The History of the Wass de Czege Family*. Hamburg, 2005.) A 2007-ben Kolozsvárott megjelent, több mint 600 oldalas, alább ismertetendő kötet a 20. század elején az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárába letétbe került, jelenleg a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött családi levéltárat mutatja be, kiemelten kezelve az erdélyi viszonyok közt gazdag középkori (1541 előtti) okleveleket. Ez utóbbiak feldolgozását, az oklevélkivonatok elkészítését – amint arra a kötet előszavában a sorozatszerkesztő Jakó Zsigmond professzor rámutat – az 1940-es években Valentiny Antal végezte el.

Gazdag és szélesrétű forrásanyag felhasználásával a kötet külön fejezetekben foglalkozik a feltehetően dunántúli eredetű, a 12. század végén Doboka vármegyében birtokot szerzett (Cege, Szentegyed, Szentgothárt stb.) család nyolc évszázados történetével, kiemelve többek között a politikai szerepet játszó, a család birtokait gyarapítókat, így a 16. század végéről a Báthoriak idejéből Wass Györgyöt (†1594) vagy a 17. század végén naplót író Wass Pált (1657 v. 1658–1705) és Lászlót (1696–1738).

Egy újabb fejezet a család erdélyi birtokszerzéseit, birtokviszonyainak alakulását tekinti át a középkortól kezdődően egészen a II. világháború végéig, és kitér a család középkori dunántúli, és a 18. században megszerzett felső-magyarországi serkei és ajnácskői uradalmak bemutatására is. Ugyanitt az erdélyi (mezősegi) birtokokon való gazdálkodásra vonatkozóan is több adatot találunk.

A levéltár történetének bemutatása során a szerző részletesen foglalkozik a kolozsvári református kollégium egykori tanárának, Huszti Andrásnak (1700?–1755) a 18. század közepén végzett levéltárrendezésével, továbbá a levéltár őrzésével és anyagának feldolgozásával és kutatástörténetével.

A bevezető tanulmányok után kerül sor a levéltár állományainak ismertetésre, az iratok dobozonkénti, azon belől csomónkénti leírására, a fontosabb 16–17. századi köz-, illetve a 18–19. század családtörténeti iratokra való különös tekintettel. Itt kerülnek leírásra a levéltár törzsanyagába utólag bekerült, a korábbi serkei Vay uradalomra vonatkozó iratok is.

A kötet legterjedelmesebb részét az 1176–1541 közötti időszakból fennmaradt összesen 670 oklevél Valentiny Antal által készített oklevélregesztái képezik.

A Wass-levéltár 19–20. századra vonatkozó adat-szegénységét a családtag Wass Ottiliának (1829–1917), az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik jeles támogatójának személyi levéltára pótolja. Wass Ottília irathagyatékát, amelyet ugyancsak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárának részét képezi, és amelyet jelenleg a kolozsvári Állami Levéltárban őriznek, Pakó László és Kovács Klára kolozsvári fiatal történészek ismertették a kötetben. Ennek révén betekintést nyerhetünk a 19. század végi – 20. század eleji erdélyi városi polgári életformába is.

A kötetet összevont név- és tárgymutató, valamint román és német nyelvű kivonat zárja. Mellékletként 11 részre osztott leszármazási tábla és 4 birtoktérkép áll az olvasó rendelkezésére.

A gondosan és szakszerűen összeállított kötet, amely az erdélyi főnemesi családi levéltárak bemutatására hat évtizeddel ezelőtt elindított sorozat 3. részét képezi, méltán remélheti a szakma elismerését, ugyanakkor a cegei Wassokéhoz ugyan nem mérhető középkori adatgazdagságú, a Székelyföld története szempontjából azonban kiemelkedő Apor, Beldi, Lázár, Mikes, Ugron stb. családok történetének, hasonló jellegű levéltári ismertetőjének mintaképeül is szolgálhat.

A kötet elektronikus változata letölthető a honlapról.

A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. sz.). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár 2006. 601 lap. + 11 családfa és 4 térkép. ISBN (13) 978-973-8231-56-6.

A népballada és a lokális emlékezet

A folklorisztika több mint egy évszázadon keresztül a generációról generációra terjedő, esztétikai igényt kielégítő történetként vizsgálta a népballadát. E hatalmas munka összefoglaló szintézisét, a magyar népballada eredetét, történetét, típusait és azok térben és időben való elterjedtségét Vargyas Lajos foglalta össze A magyar népballada és Európa című művében (Zeneműkiadó, Budapest, 1977). A lokális balladák összegyűjtése ezt követően indult (Albert Ernő, Ráduly János, Bura László, Pozsony Ferenc, Faragó József, Vasas Samu, Keszeg Vilmos). Ma már nyilvánvaló, hogy a klasszikus népballadák mellett a lokális balladák egy település, egy régió életében játszanak szerepet. Meglévő dallam és szövegformulák segítségével megörökítenek egy eseményt, s ebben a formában hosszú időn át tárolják a közösségi emlékezetben. Ezt a sajátos kulturális viselkedést szemléltetik a BBTE néprajz szakos hallgatóinak kutatási beszámolói. (KV)

Gáspár Károly balladája

Hallod, pajtás, itt Zágóban mi történt?
Gáspár Károlyt a cigányok megölték,
Vérét vették, mint a fogolyamadárnak,
A zágoni Gáspár József fiának.

Jaj Istenem, hol fogok én meghalni?
Hol fog az én piros vérem kifolyni?
A zágoni patakba a hídon,
Megüzentem az anyámnak, ne sírjon.

Búzaszemet szedeget a vadgalamb,
Jaj de szépen szól a zágoni harang.
Mind azt veri mind a két oldalára,
Nagy Zágóban Károlyunknak nincs párja.

Lejegyezte Csoma Imola-Blanka, 2006
Énekelte Székelyné Vajna Mária, sz. 1915.

Bálint Mari balladája

Hallottátok-e, Varságban mi történt,
Oroszhegyi Bálint Marit megölték,
Vérét vették mint egy fogolyamadárnak,
Bálint János legkisebbik lányának.

Estefelé elmentünk mi eprészni,
Nem gondoltuk életünket veszteni,
Az orgyilkos rögtön meg is ragadva,
Mindkettőnknek a szívünket átszúrta.

Az orgyilkos behúzott a bokorba,
Be is takart zöld fenyőfa ágakkal,
Azt gondolta, hogy ott leszünk maradván,
Az Uristen kivilágosította.

Jertek ide, drága, kedves szüleim,
Jertek ide, drága jó testvéreim,
Itt találtok a bokorba meghalva,
Gyenge szívünk háromszor át van szúrva.

A szencsedi Ambrus Mihályt elfogták,
Udvarhelyi nagyfogházba bezárták,
Arra kérem én a milicistákat,
Kínozzák el az orgyilkost halálra.

Fájdalmas volt Bálint Mari halála,
Mert vele volt a hét gyermekes anyja,
Ötvenkét év boldog évét szakította,
Az orgyilkos családját árván hagyta.

Bálint Mari tizennégy éves korában,
Az orgyilkos életét kioltotta,
Életének a legszebbik korában,
Az orgyilkosnak lett véréldozatja.

Ne sírjatok, gyászos szívű szüleim,
Mert minékünk itten kellett maradni,
Nem gondoltunk mi erre a halálra,
Hogy a gyilkos a vérünket kioltja.

Ifjúság, most arra kérlek titeket,
Holttestünket vigyétek Oroszhegyre,
És azután a gyászos temetőbe,
Már ezután a Jóisten veletek.

Lánybarátim, arra kérlek titeket,
Öltözzetek talpig tiszta fehérbe,
Lánybarátim, arra kérlek titeket,
A síromig zeneszóval vigyetek.

Köszönjük, hogy kihoztatok bennünket,
A Jóisten fizesse meg tinektek.
Arra kérem én is már a Jóistent,
Utoljára bocsásson meg tinektek.

Lejegyezte Vass Tünde, Oroszhegy, 2007
Énekelte Vass Irma 75 éves, Tifán Véri 89 éves,
Vass Áron 79 éves

A dánasi pusztának az aljában

A dánasi pusztának az aljában
Áll egy csárda, egyedül van magában.
Szarvas István volt annak a gazdája,
Oldalán van felesége és lánya.

Péntek este kilencre járt az óra,
Alvóra tért az asszony és Teruska.
Szarvas uram egyedül van magában,
Várja, tán még jön vendég a csárdába.

Nem is soká kellett neki várnia,
Sietve jött egy cigány ármádia.
Italt kértek a cigányok szaporán,
Pedig véren volt szomjas a karaván.

Szarvas uram borér ment a pincébe,
Nagy sikoltás jött eközben fülébe,
Sietve tért vissza ő a lakásra,
Feleségét akkor már halva látta.

A leány is szinte ki volt végezve,
S Tagányi kocsis hevert már a sötétben.
Szarvas uram mikor ezeket látta,
Bemenekült a hátulsó szobába.

A vad banda gyorsan rohant utána,
Nem használt az, hogy az ajtót bezárta.
Mer baltával azt is ugyan kivágták,
S Szarvas uram életét elontották.

Mikor a nép életével végeztek,
Minden értékes holmit összeszedtek,
Mint aki jól végezte a munkáját,
Ráadásul fölgyújtották a csárdát.

Tűz láttára összegyűltek a népek,
Akkor látták a borzasztó esetet.
Jéggé fagyott az embernek a vére,
Sűrű könny jött mindenkinek szemébe.

Minden ember rögtön csak azt sejtette,
Ezt csakis a kóbor cigány tehette.
Az országnak minden kóbor cigányát
Összeszedte egyhamar a zsandárság.

Tömlöcben ül már rég az a gaz banda,
Igazságos büntetését megkapta.
Nem fognak ők soha többet gyilkolni,
Akasztófán fognak mind elszáradni.

A négy áldozatot egymás mellé temették,
A végsei temetőbe letették.
Égbe szállott szegényeknek a lelkek,
Imádkozzék minden ember érettek.

Lejegyezte Marián Csilla, Dános, 2005.
Énekelte Rüszné Bálint Amália

Hallották, Haranglábbon mi történt?

Egy ballada története

2005-ben Haranglábba egy új unitárius lelkészt helyeztek ki. A fiatal, néprajzi érdeklődésű lelkész a falu öregjeit énekeltette, népdalokat gyűjtve össze. Egyik ilyen gyűjtés alkalmával (a néprajzos ember körültekintésétől és előzetes ismereteitől vezérelve) megkérdezte egyik beszélgetőtársát, hogy ismer-e „Hallottátok (itt meg itt) mi történt” kezdetű dalt. Meglepetésére a nő igennel válaszolt, és pirulva énekelte el a hajdanról tudott helyi balladát.

A ballada ezennel felébredt, életre kelt, és – ha rövid ideig is –, újra betöltötte szerepét: emlékeztetett, eseményeket, személyeket idézett fel, háttértudásokat aktivizált.

Most azt szeretnénk megtudni, milyen funkciókat tud betölteni egy közösség életében egy nyolcso-ros szöveg, mennyi háttér-információt bír el, majd hogyan válik fölöslegessé és elfelejthetővé. A ballada nem él, mégis hat: érzelmeket idéz fel, szankciónál, sértődést vált ki. Az, hogy tabu a faluban, azt is bizonyítja, hogy *van* hatása, tehát nem elfelejtett, hanem egy tudatos döntés következménye a nem-éneklése. Az alábbi ismertetés alapját a 2008 májusában a helyszínen történt beszélgetések képezik. Idegenként a faluba érkezve a falu idős nótafáját kerestük meg, majd az ő irányításával jutottunk el a többi, az esetet ismerő emberhez. Rávezető kérdésekkel igyekeztünk beszéltetni őket a kényes témáról, ám olykor letagadták a balladának az ismeretét is.

Faragó József osztályozása szerint Méder Sándor balladájának alapeszméje a gyilkosság (Faragó József: Háromszéki helyi balladák. *Balladák földjén*. Kriterion, Bukarest, 1977. 372–388). Leginkább a férfialdozattal járó szerelmi gyilkosság típusba sorolható be.

A ballada szövege a következő.

Hallatták, hogy Haranglábbon mi történt,
Méder Sándit a ház megett megölték.
| |: Vérért fogták, mint egy fogoly madárnak,
Méder Zsuzsa (a) legszebbik fiának. :| |

Zsiga, Zsiga, hogy nem fáj a te szíved,
Mikor ez én jó fiamat megölted?
| |: Akkor nem fáj, de most bizony meghasad,
Viselem a tizenkét kilós vasat. :| |

Az esemény alapjául egy helyi gyilkosság szolgált. Egy gazdag leányt ketten szerettek, és mivel a leány a szegényebb fiú szerelmét viszonzta, a másik fiú egy bálban bosszúból és irigységből megölte a szegényebb legényt. A balladát akkor rögtön megírta és énekelni kezdte a helyi bíró, a helybeliek és az érintettek nagy szűgyenére. Mindezt nem tudjuk meg a balladából. Az nagyon kevés információt közöl, tulajdonképpen csak a kezdő- és záróformulát tartotta meg, ebbe sűrítve a legfontosabb információkat, hogy majd azok felidézzék a többi, kevésbé lényeges tudnivalót.

A balladát és balladagyűjteményeket vizsgálva rájöhetünk, hogy az teljes egészében kontamináció, sorok, sőt strófák közismertek.

A ballada első sora megjelöli az esemény színhelyét (*Hallatták, hogy Haranglábbon mi történt*), a második pedig a fő eseményt és a balladahős nevét (*Méder Sándit ... megölték*). „Mivel ez a formula tizenegy szótagú, (...) a második sora a legváltozatosabb módon igyekszik még közölni valami fontosat vagy érdekeset” (Faragó József 1977: 383.). Ebben a beéke-

lésben tapasztaltam csak változatosságot: az énekek attól függően, hogy mit tartottak fontosnak kiemelni, változott a szó: „Méder Sándit a leányért/ egy leányért/ a ház megett/ a hársfa alatt megölték”. A harmadik és negyedik sor is beleilleszkedik a mintába: a harmadik sor költői hasonlat, a negyedik valamilyen minősítéssel megerősíti a balladahős kilétét: „Méder Zsuzsa/ Kadácsiné a legszebbik/ legkisebbik fiának”. Általában a balladákban ezután következik a történet elmondása. Ebben az esetben azonban ez hiányzik, a záróformulával folytatódik. Az utolsó sorok a gyilkos bűnhődését fejezik ki. Az egyik változat befejezésében viszont egy olyan utalás van, amelyet a hallgató csak a történet ismeretében érthet meg: „Akkor nem fájt, de most mindjárt meghasad,/ Ej-haj, úgysem tudtuk elérni a célunkat”. Ez arra vonatkozik, hogy a lány nem lett a gyilkos felesége, másik faluba ment férjhez.

Egy sajátos kontamináció jött így létre: a már megalkotott szövegsémákba konkrétumokat illesztettek be, ezzel megteremtették „a narratív reprezentáció és a megjelenített eset koherenciáját” (Keszeg Vilmos: Homo narrans. 2002, KOMP-PRESS, Kolozsvár, 303). Tehát a konkrétumok arra szolgálnak, hogy az amúgy közismert és mindenhol használt szövegről pontosan ez az eset jusson eszükbe.

Ha jobban megfigyeljük a szöveget, rájöhethetünk, hogy alig van benne tulajdonképpeni információ. Ha össze szeretnénk foglalni, ennyi az, amit megtudunk: Méder Sándort Zsiga megölte a ház megett egy leányért, és most börtönben bűnhődik a gyilkos. Viszont a helyiakkal beszélgetve rájöhethetünk, hogy a falusiak nem csak ennyit tudnak: a ballada „emlékezési alakzat, amely a hiánytalan felidézést biztosítja, s amely az emlékezési esemény alapjául szolgál. A ballada csupán megkönnyíti, elindítja és irányítja” az emlékezést (Keszeg Vilmos: Aranyosságok népköltészet. 2004, Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 24). Ez a megállapítás igazolódni látszott akkor, amikor a beszélgetés elején megkértem valakit, hogy mondja el a gyilkosság történetét, és az először a balladát énekelte el. Tehát az első dolog, ami eszükbe jut az esetről, az a ballada. Ennek a szövegnek az elmondása generálja az emlékezést: „közvetlenül követi a történet kiigazítása, részletekkel való kiegészítése. Ez az eljárás a helyi ballada használati módja”. (Keszeg Vilmos: Aranyosságok népköltészet. 24.) A továbbiakban ezt a használatot, a felidézett emlékeket követem végig.

Elsősorban háttérinformációkat tudhatunk meg a balladahős családi körülményeiről. Méder Sándor anyja, Méder Zsuzsa egy földbirtokosnál volt szolgáló, és fia született a földbirtokos fiától. Az nem ismerte el a gyereket, s ezért Sándort későbbben mindig csúfolták. A nő azután férjhez ment, így lett Kadácsiné, és házasságából születtek még gyerekei. „Hát att többen es voltak testvérek, de azok egy más apától voltak. Ez bitangul lett. Szép vált az anyja s az ura megcsinálta s atthagylta. S elvette egy másik férfi, s attól még lettek gyermekek. De nem voltak alyan módasak. De a legén szép vált” (Joó Erzsébet, 81). A fiú mostohaapjáról, életéről nem tudhatni meg semmit.

A leányt, akiért a gyilkosság történt, Csíki Erzsinek hívták, szép és gazdag leány volt, és nagyon sokan vetettek rá szemet: „nagygazda leány volt, mondjuk úgy, s akkor szerették volna, s akkor a leány nem akart, csak erre. Hiába volt szegén fiú, mert ezt szerette” (Szász

Irma, 75). Sándor, „ez, akit megöltek, ez szerelemgyermek volt, de szép. Fizikum is, de úgy látszik, hogy volt, mert a génekben van ilyen, hogy megmarad a magatartás. Se nem volt iszákos, így mondták, de szép ember volt” (Balogh János, 81).

A gyilkosság részleteit is tudni vélik a faluban. Beszélgetőtársaim mindannyian egybehangzóan nyilatkoztak arról, hogy az esemény egy bálon történt, ahol többen kivezették a fiút, lefogták és tudón szúrták. Azt, hogy ki volt a tulajdonképpeni tettes, nem lehet tudni. Négy bűnrészes volt, ezeknek a nevét is tudják, de azt, hogy ki szúrta a kést az áldozat hátába, nem lehet tudni.

Szász Irma (75) így meséli el a történetet: „kijött, s akkor utánaftak, s akkor ahogy van az üzlet, leverték a földre s megsúrták a mejit, mert azt mondták, hogy izé volt, Debreczeni Zsiga. Mind azt mondták, hogy más volt. De közben ő volt, mert kiskorú volt. Megsúrták, s akkor még belérugott kétszer Belényesi Jóska, s mondta, hogy még szuszog. Így, ahogy én hallottam régebből. S akkor Orbán Jánoska s ezek otthagyták a földön s visszamentek a bálba. S akkor hogy ki kapta meg, nem tudom, s akkor hazahozták, de már vége volt. Mikor hazahozták, ide haza, már meg volt halva. Úgy megsúrták, hogy meg volt halva.” Balogh János (81) visszaemlékezése szerint: „Ez így volt, hogy ketten megfogták két oldalról, vezették, s hátulról, hogy ne lehessen tudni, hogy ki, megsúrták. Megsúrták, tudón szúrták, vartyogott a vér benne, kifolyt a vére s ők elszaladtak. (...) A fiúk, akik tudták, hogy mit cselekedtek, kimentek, mikor látták, hogy villanyfény nem volt, se semmi. S látták, hogy att van, s megmozdítás, s hogy tudón van szúrva, zakatolt a tüdő, vagy mit tudom én micsoda. S akkor hazavitték, s azt mandták a Zsuzsa néniinek, hogy na hazahoztuk a fiát, fektesse le, mert be van rúgva. S tegyék az ágyba. Az ágyba is tették, hanyatag fektették és reggelre, hogy hanyatag... Arcra volt esve, s akkor az egész mellkas s tüdő tele volt vérrel, s akkor ahogy hanyatag fektették az ágyra, reggelre vértó lett a hogyhíjak alatt.”

A történet viszont itt nem ért véget. A börtönből szabadult elítéltet a falu elutasítóan fogadta. Egy konkrét eseményre így emlékszik vissza Szilágyi Juliánna (51): „mikor hazajött, s elment a misére, bátyám (mert nekem bátyám volt ennek a Sándornak egyik testvére) felállott s kijött hamarabb. S megvárta, amíg vége lesz a misének. S amikor jöttek ki a miséről, akkor a késhegyit végighúzta a nyakán, így ne. S olyan sok vér volt, ott végigcsorgott, jaj olyan borzasztó volt (...) Nem vágta el, csak megkarcolta. De folyt a vér, emlékszem, sikítóztak s olyan borzasztó volt. Ösztán el is költözött a faluból s utána nem is jött haza”. Balogh János (81) a gyilkos elmenekülésében és egy másik bűnrészes fiának öngyilkosságában igazságszolgáltatást, méltó büntetést lát: „én azt mondom, hogy majdnem van egy igazság az egészben. Lehet, hogy ezt nem éppen a Mindenható Isten, hanem a nagy természet adja így, hogy... hogy is fejezzem ki, hogy megbüntetem az atyák vétkeit. Orbán Jóska édesapja cselekedete után elég rövid időre felakasztotta magát. (...) Akkor a másik, a polgár, akire ráfogták, hogy ő szúrta meg, az úgy elmenekült, soha senki nem tudta meg, hol lett az életinek a vége.”

A ballada tehát elsősorban az emlékezést segíti elő, viszont nem szűkíti be az emlékezési tartományt, hiszen a gyilkosságot közvetlenül érintő háttérinformációk mellett az asszociativitás útján más emlékek is felidéződnek. Balogh János helyi nótafa a ballada kapcsán kezdett el beszélni Nagy Zsigáról, a

ballada szerzőjéről, az ő tulajdonságairól, majd egy felemlegetett esemény kapcsán, hosszú láncolaton keresztül a szerelem és házasság témakörig jutottunk el. A többi beszélgetőtárs nem volt annyira beszédes, igyekeztek a lehető leghamarabb túl lenni a kínos témán. Itt érhetjük tetten a ballada másik fontos jellemzőjét, funkcióját: érzelmeket idéz fel és vált ki. Joó Erzsébet a ballada szövegének mondása közben olyannyira elérzékenyült, hogy alig bírta elmondani azt. Itt is igazolódni látom dolgozatom elején felvetett gondolatomat: ha ekkora hatása van, nem lehet véletlenszerű az eltűnése, továbbadásának megszakadása (/megszakítása).

Mikor, hogyan szokták előadni a balladát? A kérdésre egy személy válaszolt: „Amikor olyan társaság esszegyült, s nem volt a társaságban olyan köztük, akkor hát... Vagy ha volt egy olyan vita, akkor mondták, hogy nehoggy úgy jáj, mint Méder Sándi” (Balogh Mária, 78). Viszont egy nagyon releváns választ látok arra a kérdésemre, hogy miért tűnt el a ballada, Joó Erzsébet (81) megállapításában: „Hát mast mit? Mast nincs ilyen, mindent lehet. Mindenkinek szabad mindent, nincs alyan, hogy nem szabad”. Tehát egyrészt megszűnt ez az élethelyzet, amely generálhatná a ballada példaként, példázatként való használatát.

A gyanúsított hozzátartozója „nem akarja tudni” a balladát, nem akarja énekelni, letagadja a ballada ismeretét. A ballada tehát nem csak emlékezési alak-

zat, hanem szankcionáló eszközként is funkcionálhatott. Azonban a két család kibékült egymással, a gyanúsított leszármazottai olyannyira köztisztelőnek örvendő személyek, hogy a ballada éneklése által nem akarják marginalizálni őket. Tehát a ballada éneklés nem csak a hozzátartozónak válik szégyenév, hanem a falusinak is: ezáltal megbántja szomszédját, rokonát, falutársát. „Ezt úgy mondom, hogy én se nem akartam énekelni, most se nem akarom. Például most is a gyermekeim azt mondják, hogy nehoggy nevet mondjak, mert nem akarok elítélteni senkit se” (Balogh János, 81).

Mi lehet tehát az oka annak, hogy nem él már a ballada? A legteljesebb válasz szerintem már megfogalmazódott: „Ami egy közösség szociális viszonyaiban elveszíti relevanciáját, két egyén között nem tud személyes szándékokat továbbítani, megszűnik hagyománynak lenni, előbb az emlékezetbe költözik, majd végleg elfelejtődik” (Keszeg Vilmos: Aranyos-szék népköltészete, 14).

DANIEL RITA

Beszélgetőtársak: Balogh Mária (78), Szilágyi Juliánna (51), Joó Erzsébet (88), Balogh János (81), Szűcs Éva (61), Szász Irma (75). A gyűjtés helye és ideje: Harangláb, 2008. május 24 – 26.

Az eseménytől a narratív reprezentációig

Lokális balladaelemzésem arra keres választ, hogyan reprezentálja a ballada azt a közösséget, azt a közösségi identitást, amely létrehozta. A helyi ballada, mint a múlttudat kialakításának egyik jelentős eszköze, elősegíti a közösségi emlékezet kialakulását. Ugyanakkor egyfajta szelekciós eszköz is, mivel a közösség életében, történelmében fontos eseményeket emeli ki, örökíti meg. A kutatás arra is megpróbál választ találni, hogy egy közösség miképpen használja a helyi balladákat.

Kutatásaimat egy felcsíki faluban végeztem, Csíkszenttamáson. Itt akadtam rá a Feneketlen-tó és a Csonka-torony történetének verses formájára. Ezt követően adatközlőket kerestem fel, megkerestem a falu katolikus lelképásztorát, Tamás Mártont, majd a szenttamási születésű tanárnőt, Márton Piroskát. Kutatásom alapembere Kurkó Pista volt. Tőle hallottam a Feneketlen-tó történetének verses formájáról. 78 éves, Csíkszentdomokoson született és házasság által lett csíkszenttamási lakos. A falubeliek iránta való tisztelete abból adódik, hogy 2005-ben *Csonka...* címmel könyvet írt falujáról. Mikor rákérdeztem, mi ösztönözte erre, azt válaszolta, „nem volt más, aki megírja”.

Csíkszenttamás a Felcsíki-medence nyugati peremén, az Északi-Hargita aljában található, a Felcsíkra jellemző füzértelepülések egyike. 2400 főt számláló, többutcas, tömör település. (Sándor Szilárd: *Csíkszenttamás*. A csonkatorony hagyatéka. F&F International Kft. Kiadó és Nyomda, Gyergyószentmiklós, 2005) A falu lakossága teljes egészében magyar nemzetiségű, felekezetét tekintve római katolikus. A lakosság mezőgazdasággal, növénytermesztéssel és állattartással foglalkozik.

A helyi, lokális balladát a téma választja el a

klasszikus balladától. Vargyas Lajos a következőképpen határozta meg: helyi eseményekhez, általában szerencsétlenségekhez kapcsolódnak, általában nem kerek történetek, s szerepüket a lokális közösség életében játsszák el (Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. I. Budapest, Zeneműkiadó. 1976: 167).

Az általam vizsgált ballada a helyi közösség múltjához kapcsolódik, egy tragikus eseményt mesél el. A történet a falu határában lévő Csonka-toronyhoz és a közelében lévő Feneketlen-tóhoz, a Feneketlen-tó keletkezéséhez kapcsolódik. A falutól körülbelül 500 méter távolságra, észak-nyugat irányba, a Garados dombvonulat végén, egy kis dombon találhatóak a csíkszenttamási egyház gótikus templomtornyának romjai. A 25 méter magas, terméskőből épített torony környékét a falubeliek Csonkatoronyként emlegetik. A templom várfallal volt körülvéve, ennek beltere temetőül szolgált és szolgált napjainkban is. Kurkó Pista elbeszélése alapján ez a templom valamikor tíz falu temploma volt, még abban az időben, amikor Szent István király elrendelte, hogy minden tíz falu építtessen templomot. Később már csak Szenttamás és Domokos használta közösen. A templomrom ebben az időben került kapcsolatba a Feneketlen-tóval. Mivel a domokosiaknak is részük volt a templomépítésben és minden falunak nem volt papja, ezért a domokosiak Szenttamásra jártak misére. Egy idő után már nem kellett más faluba menniük, de a templomból igényelték a részüket. Lejötték a domokosiak, hogy vigyék el a harang ütőjét, hogy a szenttamásiak ne tudjanak harangozni, de a szenttamási harangozó eldugta a harangütőket. Mikor a két falu előljárói megkérdezték, hová dugta el az ütőket, a harangozó azt mondta, hogy „itt sülydedjek

el, ha nálam vannak". Abban a pillanatban megremegett a föld, és a jelenlévők alighogy kimenekültek, a ház elsüllyedt, s a helyén feneketlen tó keletkezett, a templom pedig romba dőlt.

Így hangzik a történet. A ballada azonban semmit nem említ a domokosiakról, sem arról, hogy hogyan tűnt el a harang. Egyszerűen azt mondja, hogy: „Nagy baj történt Szenttamáson: (...) Hogy a falakra rárohant, / Megzörrent ott minden ablak, / Kíváncsian tapogatta: / Hol van a templom harangja? / Torka szakadt, úgy kiáltja, / Zeng a torony minden zugja, / Szörnyű, hogy száll fel az égre: / „Elveszett a harang nyelve!” A másik lényeges különbség, hogy történet nem fordít akkora figyelmet a harang nyelvének keresésére. A balladában harangozó neve Kónya Ferke, e név azonban ismeretlen a helybeliek számára. Nem tudni, a név halt ki az emlékezetből vagy pedig a ballada szerzőjének találmánya.

A Feneketlen-tó 12-15 méter átmérőjű, a hőmérséklete télen-nyáron 16 C fok. A néphit szerint, ha a Domokoson a föld alá rejtőző bűvőpatakba beledobnak egy récét, az a Feneketlen-tóban jön ki. Ugyancsak Kurkó Pista mesélte el, hogy egy éjszaka kiment a tóhoz, és amikor már minden elcsendesedett a környéken, hallani lehetett a nyöszörgő hangot a tó mélyéről. Szerinte a harangozó nem találja lelki nyugalomát, és az ő jajveszékelése hallatszik a mélyből. Orbán Balázs így ír a tóról: „Ezen 70 lépés kerületű víztükör egyike legdúsabb és legszebb forrásainknak, közepén buja tenyészet vízi növényekkel és apró égerfákkal benőtt úszó szigetekcske van, mely a szél fuvalmára most ide, most oda úszik, forog és lengedez csudás bokrétaaként gazdag színezetű virágcsokraival. A tónak már széle is két-három öl mély, de mondják, hogy közepén 50 öles kötéllel sem érték el a fenekét. E szép tavacska ből a Hóvíznek nevezett patak folyik ki (bár belé csak kis vízer szalad) s ezen patak oly vízdús, hogy az innen negyed órára lévő faluban már malmot hajt, s oly hévmérsékletű, hogy télen sem fagy be soha.”

A lokális ballada egy közösség életében különböző funkciókat tölt be. Elsősorban az emlékezést segíti elő, mivel kihelyezett emlékezetként működik, szerepet játszik a múlttudat kialakításában. S habár a történet valószerűtlen eseményt mond el, mégis behelyezhető a történelembe. A szenttamásiak Szent István királyhoz kötik a templom építését. A történet a egyúttal egy morális értékrendet hirdet. Az őszinteség olyan érték, ami egy falusi társadalomban az idő múlásával nem veszít tekintélyéből. Egy idős asszony értelmezése szerint a harangozó azért süllyedt el házastól, mert bűnös volt, hazudott, lusta volt, és ezért Isten megbüntette.

S bár a balladát a faluban nem éneklik, mindenkinek tudomása van róla. Az iskolában a tanárok beszélnek róla. 2005-ben a faluünnep alkalmával a falu ötödik osztályos tanulói előadták a történet színpadi változatát.

Szenttamáson, faluszélen,
Csonkatorony áll szerényen,
Ósidőkben templom vala,
Egyszer eljött az alkonya.
Tatárhadak dúlnak itten,
Kétszer rontottak rá rendben,
De harangja épen maradt,
Úgy adták a Hunyadiak.

Nagy baj történt Szenttamáson:
Mint a birka egy rakáson,
Kiabálva, szitkozódva,
Ezer átkot összehordva,
Kavargott a falu népe,
Kirontott a faluvégre.
A templomra rátámadott,
Falat ott épen nem hagyott.

Hogy a falakra rárohant,
Megzörrent ott minden ablak,
Kíváncsian tapogatta:
Hol van a templom harangja?
Torka szakadt úgy kiáltja,
Zeng a torony minden zugja,
Szörnyű, hogy száll fel az égre:
„Elveszett a harang nyelve!”

Falu bölcse, öreg bíró,
Jó író meg jó olvasó,
Esküdt hajdú és zsellérek
Keresésre útra kelnek.
Betekintnek minden házba,
Nem találnak a tolvajra.
Császár házat nem kutatják,
Harangozót békén hagyják.

Ám a bíró úgy ötölte:
A lopást el ő követte.
Nyomban be is kopog hozzá,
Ferkét elé így szólítja:
„Add elé a harangnyelvet,
Tudjuk, hogy nálad nyert helyet!”
„Süllyedjek, hogyha láttam,
Soha ilyet nem csináltam!”

Harangozó, hogy kimondja
Inogni kezd a padlója,
Megnyílik az ágya alja:
„Itt vagyok” – a nyelv ezt mondja.
Jedtet veszi falu népe,
Vágtatva megy ki a rétre.
Megrémülnek visszaneznek,
Nagy csodát történni vélnek.

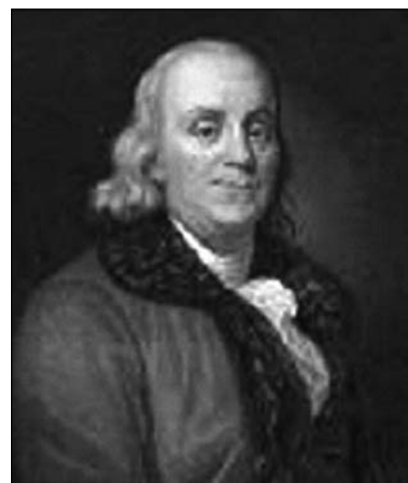
Kónya Ferke és a háza
Elsüllyedtek föld gyomrába.
Háza helyén víz buggyan fel,
Tó lett abból, feneketlen.
Piszkos habját égre hánnya,
Messze látszik ködfoszlánya.
Könyvekbe is beleírták:
Feneketlen tónak hívják.

Így van ez ma Tamásfalván:
Óra üt a templomtornyán,
Éjfél tájban kinn a tóban,
Köd, hogyha van eloszlóban,
Susog a nád meg a káka,
Nincs a halnak se nyugalma,
Messze hallszik erre-arra
Harangozó jajgatása.

Lejegyzete: Farkas Beáta, Csíkszenttamás, 2008
Adatközlő: Kurkó István, sz. 1930

FARKAS BEÁTA

Verestói Sámuel természettudományos szemlélete

Verestói Sámuel (1743–1778)

Verestói Sámuel 1743. november 22-én született híres papi családj sarjaként. Apja id. Verestói György (cséri) (1698–1765), református lelkész, majd erdélyi püspök, édesanyja Incze Zsuzsanna. Bátyja ifj. Verestói György is lelkésznek készült. György Kolozsvárt tanult, majd 1761 őszén a németalföldi franekeri egyetem hallgatója, ahonnan 1765-ben tért vissza. Úgy látszik, apjuk ezt a tanintézményt ajánlotta fiainak, mert Sámuel is később oda iratkozott be. Az is lehetséges, hogy a kolozsvári tanárok előszeretettel tanácsolták diákjaikat erre az egyetemre, hiszen elődjük, Apáczai Csere János is ott kezdte külföldi tanulmányait.

Sámuel a kolozsvári református kollégiumban tanult, ahol nemcsak azzal tűnt ki, hogy foglalkoztatta a természetrajz, hanem ódákat is írt. Kolozsvári diák korában, 1767-ben publikálta és védte meg a villámlásról és dörgésről írt disszertációját, és ugyanabban az évben jelentek meg matematika–fizika tézisei. Mentora Pataki Sámuel professzor volt, írásait neki ajánlotta. Orvosnak készült, ez irányú érdeklődése kitűnik az említett téziseiből is. 1770. október 18-án beiratkozott a franekeri egyetemre, ahol de Lille professzor vezetésével promovált mint *medicinae doctor*, 1772. október 10-én. Doktori értekezésének címe: *Specimen annotationum Helminthologiarum quae naturalium spectant historiam lumbricorum*. Egyetemi éve alatt is írt költeményeket. Sajnos további sorsáról hiába kerestünk adatokat, több mint valószínű, hogy Erdélyben tevékenykedett orvosdoktorként. Azt, hogy miért távozott az élők sorából egészen fiatalon, nem sikerült kiderítenünk, csak a halála évére bukkanunk rá véletlenül: 1778-ban az örökösök

eladják könyveinek egy részét. Tehát egyetemi tanulmányai után alig hat évet dolgozhatott.

A franekeri peregrinus diákok nem tanultak öncélúan. Nem hírnevüket akarták gyarapítani, céljuk mindig az volt, hogy Isten dicsőségére és hazájuk előrehaladásáért küzdjenek. Ezt példázza az, hogy nemzeti kincseinket, felfogásunkat rejtve építették bele műveikbe. Egyik peregrinus diákról, Gönczi Mátyásról is keveset tudunk, de sokat mondanak verssorai: *Nem egy fürről szedick a mehek a mezet / De mindent bejarnack mit szemed elnezheth, / Sok színű virágít zöldellő tavasznak, / S-amaz búza főkkel gyümölcsöző Nyarnak / Megh kóstolják színet ki választva szépen / Mint egy kis tarhazban be rakjak az lepben. / Ezeket követte Herman Ferencz bölcsen, / Az ki ez kis könyvet sokbul szedte egyben, / Nem akarta magát kötni csak egy bölcshez, / Mert minden tudomány nem ragatt egi főhöz / Hanem szerte szerint bölcséket eljárta, / Az kiknek irasat valaha halotta / Azoknak szín mezét valogatvan szedte, / Ez aranyas könyoben egyben szerkeztette.*

Verestói korának természettudósai

Ahhoz, hogy megérthessük miért érdeklődött egy leendő orvos a fizika iránt, utána kell nézni mit jelentett a fizika a 18. században, miként művelték azt az akkori magyar iskolákban.

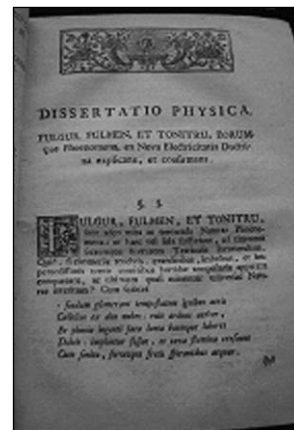
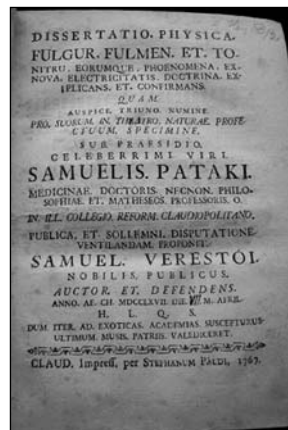
A pozsonyi, székesfehérvári, váci, miskolci katolikus, valamint a nagyenyedi, kolozsvári és székelyudvarhelyi református kollégiumokban már a 18. század közepén létrejönnek fizikai szertárak. Ezek közül az egyik leggazdagabb a debreceni református kollégium fizikai gyűjteménye, mely hírnevét Hatvani Istvánnak (1718–1786), „a magyar Faustnak” köszönhetette. Hatvani Introductio

ad principia philosophiae solidioris címen megjelent könyve alapján tanított nemcsak fizikát, hanem kémiát is.

Mária Terézia uralkodása alatt újításokat vezettek be az oktatásban. A Ratio Educationis sajnos hallgatott a magyar nyelven történő oktatásról, de hatalmas lendületet adott a reál tudományok tanításának. 1775-ben előírták, hogy a fizikai előadásokban a kísérletek kerüljenek előtérbe a matematikai levezetésekkel szemben. A kísérleti fizikát és kémiát kötelezővé tették az orvosképzésben. A fizikát oktató tanárokat kötelezték, hogy a szabadnapokon gyakorlati előadásokat tartsanak az iparosoknak. Méltatnunk kell pár neves természettudóst.

Makó Pál (1723–1793) a nagyszombati egyetemen logikát és metafizikát adott elő, később a bécsi egyetemen, majd a Theresianumban tanított matematikát és fizikát. Makó tankönyvíróként is maradandót alkotott. A *Compendiaria physiciája*t kétszer adták ki. Géptani értekezésein kívül foglalkozott a Föld alakjával, az északi fény eredetével, de a villám természetével és elhárításával is. Ezt Révai Miklós (1749–1807) fordította magyar nyelvre.

Martinovics Ignác, a magyar jakobinusok szomorú sorsú vezetője, 1781-ben Lembergben jelentetett meg egy kétkötetes fizikai tankönyvet, amely tartalmában és módszerében túltett korának ha-

A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium és Verestői Sámuel két munkájának címlapja.

sonló tankönyvein. Ezekben a lemergi egyetemen tartott kísérleti fizika előadásait bocsátotta közre. Martinovics nemcsak kísérleti fizikával foglalkozott, figyelmet érdemelnek a szivárványról, a holdudvarokról, a légkör magasságáról és az általa szerkesztett légszivattyúról írt tanulmányai is.

Domin József (1754–1819) is foglalkozott elektromosságtani kutatásokkal, főleg az elektromosság fiziológiai hatásával. Tanulmányai 1789 és 1795 között jelentek meg, ezekben leírja a Franklin-féle elméletet az elektromosság körébe tartozó tanulmányokkal, behatóbban az elektromosság fiziológiai hatásával foglalkozott. Leírta az általa szerkesztett, elektromos szikrával meggyújtható lámpa szerkezetét.

Nem utolsó sorban illik megemlíteni Varga Mártont (1767–1818), aki az első modern fizika könyvet írta: A gyönyörű természet tudománya.

Ebben a korban ismerkedett meg a fizika eredményeivel Verestői Sámuel, a fogékony kolozsvári majd franekeri diák. Őt azonban főleg a légkörben létrejövő elektromos kisülések érdekelték.

A légköri elektromosságról vallott elméletek

Benjamin Franklin (1706–1792) úgy magyarázta a villamos jelenségeket, hogy a villamos töltés önmagára tisztító hatást fejt ki, a villamos töltés és az anyag pedig vonzza egymást. Az elektromosság szót is ő vezette be. Ugyancsak ő volt az, aki megfigyelte, hogy nemcsak villámcsapáskor vesztik el a mágnesek hatóképes-

ségüket, az elektromosság segítségével is elérhető ugyanaz az eredmény. Nem tudta megmagyarázni, miért taszítja egymást két töltéshiánnyal rendelkező test. Ő ugyanis csak egyféle töltést feltételezett, az üvegelektromosság-nak megfelelő pozitív töltést. A Szentpétervárt kutató német természettudós, Franz Ulrich Theodor Aepinus (1724–1802) elmélete már közelebb állt a valósághoz, szerinte az elektromosságtól megfosztott testek is taszítják egymást. Franklin kísérletei és az ezekből levont, Aepius által finomított következtetések a töltésmegmaradás törvényének megfogalmazásához vezettek: dörzsölés által nem keletkezik töltések, hanem csak szétválasztódnak.

A magyar tudósok is foglalkoztak a villamos jelenségekkel. Vári Mihályt, aki 1701–1710 között tanított Debrecenben, tizen-négy éves lánya tragikus halála készítette arra, hogy a villámlásról értekezzen. Kis könyve 1716-ban jelent meg a következő hosszú címmel: Thabera, az az: Istennek olyan meggyulladott tüze, amelyet az égből hirtelen bocsátott n. Szatmár vármegyében, Szatmár királyi városában Vári Mihály szatmári ref. tractus esperestyének házára és ebben kegyességgel és jó erköltsel magát mindenki kedveltető szép hajadon lányára, Vári Krisztinára, kinek is 1713 eszt. 2. jul. ezen mennyből le lövetett sebes tűz és annak kénköves gyullasztó ereje által orrán és száján kitakarodó piros vérnek folyásával a nyugtató halálban való elaluttatását meg keseredett szívű édes atya ezen munkája által akarta tisztí szerint hirdetni s

örök emlékezetében hagyni. Ebben a következőképpen értelmezte a villámot: „Mikor pedig két vagy több felhők között levő üregben megszagosodott kén-köves és igen vékony meleg gőzölgések találtnak, a felsőbb felhő oly csendesen le nem szakadhat, hogy a közbe vettett Levegő égnek kén-szerítése miatt azok meg ne gyuladjanak és sebesen kilövődő lángozást ne mutassanak, melyet Villámlásnak hívunk”. Vári meg nem látta a kapcsolatot a villámlás és az elektromosság között, megsejtett azonban valamit a vezetők és szigetelők tulajdonságából, és úgy gondolta, hogy az emberi test réteges volta miatt tudja a villám elpusztítani.

Valamivel későbbre, 1717-re tehető annak a hely és év nélküli könyvnek a megjelenése, amelyet Fischer Dániel késmárki orvos írt latin nyelven A villámcsapásról mennydörgésről és villámlásról. Szerinte mivel a villámot mestersegesen is elő lehet állítani megfelelő arányban keverve ként, salétromot és timsót, úgy a levegőben is, ha például a hevesen mozgó részecskék között több a kénés, akkor csak gyenge dörzés keletkezik, de nagyobb lesz a tűz.

A villámlás és az elektromosság kapcsolatáról először Purgine János (1719–1748) nagyszombati tanár írt 1746-ban megjelent tan-köteményében: Az elektromos erőről [...]. Ennek harmadik része „Az elektromos testek fényéről és tüzeről szól”, ebben tesz említést az elektromos szikráról és a megdörzsölt testek fényéről. 1746-ban nyomtatták ki Muschenbroek és Kleist felfedezését a leyden palackról, pár év múlva pedig

Franklin „lehozta a villámot az égről” és feltalálta a villámhárítót. Ezután magyar természettudósok is gyakrabban utaltak a villámlás és az elektromosság kapcsolatára.

Horányi Elek egyik tanulmánya Rómában jelent meg, ő már a címben is utalt arra, hogy Franklin elméletéről fog írni. Horányi elektromos gőzről írt, megjelenik az elektromosan töltött testet körülvevő „atmoszféra”, amely felveszi ugyan a test alakját, de törést szenved a csúcsoknál és az éleknél. Ez lehet fölösleg- vagy hiányatmoszféra.

Bővebben írt erről A villámlásról és mennydörgésről az elektromosság tünetényeiből magyarázva című disszertációjában Bucsányi Mátyás (1731–1796). Ő már elektromos folyadékról beszél, amely dörzsöléskor keletkezik. Foglalkozott az elektromos szikra előállításával, hogy ezt össze tudja hasonlítani a villámlással. A dörögésről így írt: „A dörögés rezgésbe hozza azokat a testeket, amelyeket a dörögés érint, és amelyek alkalmasak arra, hogy ugyanolyan hangot adjanak, mint amilyen magának a dörögésnek a hangja.” A dörögés nélküli villámlásnál felveti a hang és a fény természetének kérdését. Azt tartotta, hogy a hőt létre lehet hozni heves mozgással, a tűzhöz azonban éghető anyag is szükséges, ami ma is helytálló gondolat.

Verestói értekezése a villámról

Ezek után jelent meg 1767-ben Kolozsvárt Verestói Sámuel disszertációja *Fulgur, fulmen et tonitru, eorumque phaenomena, electricitatis doctrina explicans et confirmans* (Villám, villámlás és azok jelenségei az elektromosság új taná szerinti magyarázva, bizonyítva. Érdekességgé megemlítem, hogy a disszertáció szerepel a Sárospatakról elvitt, 1998-ig azonosított könyvek listáján 114-es számmal), amelyet a kolozsvári református kollégium tanára, Patkai Sámuel elnöklése alatt védett meg. Munkája szerényebb, mint a Bucsányié, de értékét emeli az, hogy itthon, Erdélyben készült és itt is került megvédésre. Tartalmilag nem sokban különbözik, de más a felépítése, gyakoriak a költői idézetek, és hosszú a történelmi áttekintés. A bevezetőben írja: „Az én lelkemet is, aki szinte gye-

rekkoromtól fogva teljesen a természet hatalmának szenteltem magam, a természet egyéb misztériumai mellett ezek még jobban elragadtak, úgy, hogy nem kevés időt töltöttem ezek kifürkészésével.” Kitért minden régi hipotézisre, hogy a végén kifejtse azt, ami mindent megmagyaráz: a villám elektromos természetű. Ismertetette az elektromos alapjelenségeket is. Itt jelenik meg legelőször az *idioelectric* kifejezés a saját (*propria* vagy *primitiva*) elektromosság jelzőjeként és a *sympeelectric*, mint a közlés (*per communicationem*) létrejött elektromosság. A vezetőkre már használja a *conductor* kifejezést. Arra, hogy a tűz elektromos effluvium, éter vagy egy harmadik valami, azonban nem tudott felelni. Az alapjelenségek után ismerteti az elektromos szikra létrejöttét, azután visszatér a légköri jelenségekhez, ahol elmeséli egy pár érdekes villámcsapás történetét és leírja a villámhárítót is.

Verestói tézisei

Ugyanabban az évben, 1767-ben jelenik meg Kolozsvárt ugyancsak latinul Verestói Sámuel egy másik írása: *Theses. Mathematico. Physicae*. A pár oldalas publikáció negyven tézist tartalmaz, nagyobb része a fizikával kapcsolatos, de vannak embertanul és állattannal összefüggő kijelentések is. A tézisek elemzése külön tanulmányt igényelne, ezért csak az érdekesebbek közül választottam ki párat. Az olvasóra bízom, hogy elfogadja, vagy elmosolyog rajtuk:

I. tézis: A természettudományokban az a legjobb út, amelyik a matematikai gondolkodásból indul ki.

IV. tézis: Minél tisztább a levegő, annál könnyebb.

VI. tézis: A nyomással kapcsolatos jelenségek, nemcsak a levegő súlyától függnek, hanem a rugalmasságától is.

VIII. tézis: Nem tudod semmivel sem alátámasztani azt, hogy a vér átvihető egy másik szervezetbe.

XII. tézis: A gőzzé alakított víz nagyobb erőt gyakorol, mint az azonos mennyiségű szilárd por.

XV. tézis: A távoli tárgyak azért tűnnek kisebbeknek, mint a közeli, mert kisebb szögben látjuk őket, nem azért mert kisebb

lenne a fénysugarak nyomása, mint ahogyan Lamy vélte.

XVI. tézis: A szem egy természetes sötétkamra, sokkal különlegesebb és csodálatra méltóbb, mint a többi sötétkamra.

XXII. tézis: A vér áramlását a hidraulika és hidrosztatika segítségével magyarázhatjuk és érthetjük meg.

XXVI. tézis: A kövek nőnek, a növények nőnek és élnek, az állatok nőnek, élnek és éreznek.

XXXI. tézis: Azt gondolom elsősorban, hogy egyszerűen mesék azok, amik a bölcsek kövéről, a gyenge fémek arannyá alakításáról, a természeti csodák más úton való létrehozásáról szólnak. Ezért azt hiszem, minden alkimista semiségek fűrkészéséből, hazugságon alapuló álhírekből és bizonytalan dolgok segítségével keresi a végleges, abszolút igazságot.

XXXII. tézis: Egyetlen test sem tud folytonos hangot kelteni, csak ha rugalmasság jellemzi.

XXXIV. tézis: A hang azonos sebességgel terjed, akár erősebb, akár gyengébb.

Epilógus

Verestói Sámuel keveset élt, de ő volt az egyik első erdélyi természettudós, aki itthon írta és itthon is védte meg a légköri elektromosságról szóló disszertációját. Úgy tekinthetünk rá is, mint azokra az elmékre, akikre utalt Szilády Zoltán, a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium egykori tanára, amikor 1936-ban a következőket írta: „a magyar tudományos irodalom legtöbb ága erdélyi földön fejlődött ki [...] Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk: a magyar tudományosság bölcsője Erdély volt. És ez a megállapításunk csak annál értékesebb, mert korát megelőzve különösen szép eredményt hoz a természettudományok számára, mely éppen itt éri el virágzása tetőfokát. Sipos Pál, Bolyai János és Farkas, Körösi Csoma Sándor, Böhm Károly, Apáthy István és báró Nopcsa Ferenc olyan világraszóló elmék, aminők a Királyhágó másik oldalán csak legújabbban és csekély számmal jelentkeztek. Az ő dicsőségük a magyar kultúra örök dicsősége marad.”

SZABÓ EMÍLIA

